

מקנדה לארץ הקודש – קווים לדמותם של משקיעים יהודים קנדיים בארץ-ישראל בשנות העשרים והשלושים של המאה העשרים*

מבוא

מחקרים רבים דנים בהתפתחותה של ארץ-ישראל בשנים 1882-1948. הם עוסקים בתהליך רכישת הקרקע וההתיישבות,¹ סוקרים את פעילותם של הארגונים והמוסדות הציבוריים² והפרטיים,³ מתארים את תנאי הארץ, את הפוטנציאל הכלכלי שלה,⁴ את המצב הכלכלי בתקופות השונות ואת יחס השלטונות לתהליכי התיישבות.⁵ הם מבחינים בין העליות לארץ ומאפיינים כל עלייה על פי קריטריונים חברתיים, כלכליים⁶ ועל-פי אירועי התקופה.⁷ מרבית

-
- * מאמר זה נכתב בתמיכתו של מרכז הלבנט ללימודים קנדיים, האוניברסיטה העברית ירושלים, 1999-2000.
1. ראו: ע' אשבל, ששים שנות הכשרת הישוב, ירושלים 1970 (להלן: אשבל, ששים שנות); א' ביין, תולדות ההתיישבות הציונית מתקופת הרצל ועד ימינו, רמת-גן 1976; ח' גבתי, מאה שנות התיישבות, כרך א, תל-אביב 1981.
 2. א' אוליצור, תהון הלאומי ובניין הארץ, עובדות ומספרים, ירושלים 1939; צ' שילוני, הקרן הקיימת לישראל וההתיישבות הציונית, ירושלים 1990;
A.Ulitzur, 'Jewish National Finances 1941/1942', *Bulletin of the Economic Research Institute of the Jewish Agency*, Vol.7, no.2 (Jerusalem 1943).
 3. י' כץ, גאולה תתנו לארץ: חברת גאולה לרכישת קרקעות, 1902-1914, ירושלים 1987 (להלן: כץ, גאולה תתנו); ה'נ"ל, היוזמה הפרטית בבניין ארץ ישראל בתקופת העלייה השנייה, רמת-גן 1989 (להלן: כץ, היוזמה הפרטית).
 4. ד' הורוביץ, הכלכלה הארץ ישראלית בהתפתחותה, תל-אביב 1944; נ' גרוס, 'הפרדסנות עד 1939: האומנם סיפור הצלחה?', נ' גרוס, (עורך), לא על הרוח לבדה, ירושלים 1999, עמ' 384-389;
 5. D. Horowitz, *Aspects of Economic Policy in Palestine*, Tel-Aviv 1936, pp. 7-28;
N. Mandel, *Turks, Arab and Jewish Immigration into Palestine 1882-1914*, Oxford 1965;
 6. ח' שגב, ימי הכלניות ארץ ישראל בתקופת המנדט, ירושלים 1999 (להלן: שגב, ארץ-ישראל).
 7. ד' גלעדי, הישוב בתקופת העליה הרביעית, תל-אביב 1973 (להלן: גלעדי, הישוב בתקופת העלייה); נ' גרוס, כלכלת ארץ ישראל בשנים 1928-1932, ירושלים 1981 (להלן: גרוס, כלכלת ארץ-ישראל).

המחקרים דנים בתהליך הכללי, ותודות לארכיונים ציבוריים וניתוחים היסטוריים של אירועי התקופה זכו המוסדות המיישבים והחברות הציבוריות והפרטיות הגדולות לסקירה רחבה. אלא שלצד הפעילות ההתיישבותית של גופי התיישבות גדולים, הייתה גם פעילות מינורית, של פרטים ושל חברות קטנות. פעילות זו כמעט ולא הותירה את רישומה בנוף הנוכחי. נותרו ממנה רק שרידים בודדים של מבנים מפוארים בערים הגדולות, בתי אחוזה במגזר הכפרי, מבני משק, בתי מסחר וחרושת, שתופסים נפח רב אמנם, אבל עומדים בשיממונם במרכזים העתיקים של הערים. למרות מצב זה, את אחדות מהתקופות בתולדותיה של הארץ לא ניתן להבין ללא דיון באותה יזמה פרטית מינורית. עיקר תרומתה של יזמה זו הוא בשינוי שחל בתדמיתה של ארץ-ישראל בעקבות ההחלטה של אותם פרטים ושל אותן חברות פרטיות להשקיע בה. החלטתם זו חשפה את הפוטנציאל הכלכלי של הארץ ופתחה אותה למשקיעים נוספים. לולא הנסיבות: משברים כלכליים עולמיים, מלחמת איטליה-חבש, מלחמת העולם השנייה, המרד הערבי בשנים 1936-1939, ייתכן והשפעתם הייתה ארוכת טווח. אלא שלא כך קרה, ומשום כך פעילותם הייתה קצרת ימים: החל מהמחצית הראשונה של שנות העשרים של המאה העשרים ועד לפריצתו של המרד הערבי בשנת 1936. פעילות זו קשורה בתמורות הכלכליות שידעה הארץ באותן שנים: הבנייה המואצת במגזר העירוני והשפעתה על כוחות השוק בעסקי נדל"ן,⁸ והפרדסים, שמשקלם גדל באותן שנים⁹ ופיתוחם לווה במפעלי עיבוד של הפרי, אחסון, קירור, ייצוא ושיווק.¹⁰ בגלל הטווח הקצר בו פעלו היזמים הפרטיים והחברות הקטנות הפרטיות, ובגלל העובדה שמדובר במקורות מחקר פרטיים, שאינם מרוכזים בארכיונים ציבוריים מסודרים, המחקר אודותם אינו רב, ורק מעטים העזו לאתר ארכיונים פרטיים אלה ולנבחר בתוכם.¹¹

מטרת מאמר זה לשרטט פרופיל של משקיעים קנדיים, שהגיעו לארץ בשנות העשרים והשלושים והשקיעו בה גם במגזר הכפרי וגם במגזר העירוני. אחדים מהם לא רק השקיעו בה, כי אם גם מכרו את עסקיהם בקנדה, והתיישבו בסמוך

-
7. י' ראובני, ממשל המנדט בארץ ישראל, רמת-גן 1993; שגב, ארץ-ישראל.
 8. A. Goldwater, *The Economic Situation in Palestine in 1927*, Jerusalem 1928.
 9. נ' קרלינסקי, פריחת ההדר יזמות פרטית ביישוב 1890-1939, ירושלים 2000.
 10. D. Gurevitz, A. Gertz, and A. Zanker, (Eds), *Statistical Hand-Book of Palestine*, Jerusalem 1947, Tabs. in pp. 179-180.
 11. כץ, גאולה תתנו; הנ"ל, היזמה הפרטית; ע' עמית, 'מקומו של ההון הגדול בעיצוב השרון במחצית השנייה של העשור השני של המאה העשרים', בתוך: מחקרים בגיאוגרפיה של ארץ ישראל, כרך י"ד, ירושלים 1994, עמ' 122-141; י' גלס יהודי ארצות הברית וקנדה בארץ ישראל: התיישבותם ויזומתם לפיתוח הנוף היישובי במחצית הראשונה של תקופת השלטון הבריטי (1917-1932), עבודה לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים, 1995 (להלן: גלס, יהודי ארה"ב).

להשקעתם ולמפעלם בארץ; במעשה זה הם מימשו תפיסה אידאולוגית ציונית, שקשרה בין הדרישה לפתח את ארץ-ישראל, לחזק אותה כלכלית וגם להתיישב בה. אחרים הסתפקו בפיתוחה של הארץ ובהפיכתה למרכז כלכלי איתן, אך נותרו בקנדה והרחיבו משם את השקעותיהם. את מפעליהם בארץ-ישראל ניהלו כפי שניהלו את מפעליהם הכלכליים במקומות אחרים בעולם, על פי עקרונות וכוחות השוק: הקפדה על חיסכון, יעילות, חישובי הרווח והתועלת.

על תולדות ההתיישבות היהודית ברחבי קנדה נכתבו ספרים ומאמרים אחדים.¹² כמו כן נכתבו מחקרים השוואתיים שבחנו את ההתיישבות היהודית בקנדה ואת ההתיישבות של מיעוטים אחרים ברחבי היבשת הצפונית.¹³ על ההתיישבות יהודי קנדה בארץ-ישראל נכתב גם כן,¹⁴ אלא שמחקרים אלה הם תיאוריים ביסודם והם מנתחים את שלבי ההתיישבות ואת התפתחותה. לעומת זאת לא נכתב עד כה מחקר שמבקש לתהות על דמותו של היזם הפרטי הקנדי, על מניעיו ועל מאפייניו, במיוחד לא על יזמים שלא התיישבו בארץ, אולם, השקיעו בה.

מכיוון שפעילותם של שני הסוגים, אלה שהתיישבו בארץ ואלה שהשקיעו בה אבל נותרו בקנדה, נעשתה בתקופה של חוסר ודאות ביחס למצבה הכלכלי והמדיני של ארץ-ישראל; נשאלת השאלה, האם בניתוח אופייני, פעילותם והשקעותיהם בארץ ניתן להתבסס על תאוריות שפותחו ביחס למאפיינים של יזמים פרטיים אחרים. ואולי מדובר במאפיינים ייחודיים למשקיעים הקנדיים, מאפיינים שהם תוצאה של תפיסה כלכלית ושל פעילות כלכלית במגזר החקלאי והעירוני בקנדה ובארץ-ישראל. המקורות למחקר זה הם מחקרים אחדים שסקרו מאפיינים של יזם פרטי, בעיקר צפון-אמריקני שפעל בשנים שבהן שתי מלחמות

12. H.Gutkin, *Journey into our Heritage, The Story of the Jewish People in the Canadian West*, Toronto 1980 (להלן: גוטקין, מסע);

S.Belkin, *Through Narrow Gates, A Review of Jewish Immigration, Colonization and Immigrant Aid Work in Canada (1840-1940)*, Montreal 1966

(להלן: בלקין, מבעד לשערים);

G. Tulchinsky, *Taking Root, The Origin of the Canadian Jewish Community*, Toronto 1993 (להלן: טולשינסקי השתרשות);

Jewish Historical Society of Southern Alberta, *Shorashim-Roots, A Summary of the History of the Jewish Community in Calgary and Southern Alberta, 1888-1945*, Calgary 1991

13. Y. Katz, & J. Lehr, 'Jewish and Mormon Agricultural Settlement in Western Canada: A Comparative Analysis' in: *The Canadian Geographer* Vol.35, No. 2 (1991), pp. 128-142; Idem, 'Mormons and Jews: Success and a Failure' in Y. Katz, J. Lehr, (Eds) *The Last Best West*, Jerusalem 1999, pp. 123-152.

(להלן: כץ ולהר, התיישבות יהודית ומורמונית).

14. J.B.Glass, 'The Settlement of Prairie in עמית, מקומו של ההון; גלס, יהודי ארה"ב; in: *International Journal of Canadian Studies*, No.16, (Fall Palestine, 1917-1939) in: 1997), pp. 216-24.

העולם; ספרים שמתעדים את תולדות יהדות קנדה ופעילותה הציונית, ארכיונים ציבוריים וארכיונים פרטיים. אחדים מהמקורות רוכזו ב – National Archives of Canada in Ottawa (NAC); Canadian Jewish Congress National Archives in Toronto, Ontario Region Archives, (TCJCA) והארכיון הציוני המרכזי בירושלים (אצ"מ).

קווים לדמותו של יזם פרטי

הנרי מינצברג, חוקר אמריקני במנהל וארגון ציבורי, הרכיב בשנת 1973 פרופיל של יזם פרטי. בעזרת ניתוח מאפיינים של משקיעים בשנים שלאחר מלחמת העולם השנייה בארצות-הברית אפיין שלושה סוגים של משקיעים: המשקיע היוזם The Entrepreneurial Mode, המשקיע המסגל The Adaptive Mode והמשקיע המתכנן The Planning Mode. הראשון מתאפיין בכושר מנהיגות; זהו יזם המוכן לסכן את רכושו האישי כדי לקדם את מפעליו הכלכליים. הוא מסתמך מעט מאוד על ידע קודם או על לימוד מסודר ופועל על פי חושים עסקיים שהם תוצאה של התנסויות – כישלונות והצלחות – לאורך שנים. השני מאמץ שיטות כלכליות שהוכיחו את עצמן והובילו להצלחת מפעלים כלכליים שונים ומגוונים. צעדיו מחושבים והוא משתדל שלא לסכן את מפעליו האחרים או את רכושו האישי. גם הוא כקודמו לא רכש ידע כלכלי מסודר, אבל למד מאחרים וחיקה את שיטתם. היזם מן הטיפוס השלישי מחושב וכל צעד מצעדו מתוכנן. הוא למד בצורה מסודרת, והוא פועל על פי תאוריות כלכליות קיימות. הוא ממצעט לסכן את רכושו האישי, והוא מקפיד לבדוק ולחקור קודם שהחליט להשקיע במפעל מסוים.¹⁵ מינצברג מסתמך במאמרו על מחקר נוסף שערכו החוקרים אורביס קולינס ודיוויד מור. השניים בדקו 150 משקיעים בארצות-הברית בין השנים 1920-1970 והרכיבו פרופיל של יזם במפעלי תעשייה. שני החוקרים, שהתייחסו למפעל כאל ארגון, וליזמים – כאל מקימי ארגון, הדגישו את יכולתו של היזם לייסד מפעל, לעמוד בראשו ולקבוע את המדיניות על-פיה יתפתח. למרות הדגש הארגוני הם מנו מספר תכונות שהיזם ניחן בהן, תכונות שבפי מינצברג שוייכו ל'משקיע היוזם'. ברשימתם נכללו התכונות הבאות: המשקיע כבר בגיל צעיר היה עצמאי מאוד ובעל צורך להישגיות גבוהה. אחדים נפרדו מביתם בגיל 13-14 גילו עצמאות גבוהה והתנסו בגיל צעיר בפעילות כלכלית כל שהיא. אחרים עברו משבר בילדותם – משבר של יתמות או הגירה

H.Mintzberg, *Strategy-Making in Three Modes*, University of California 1973, pp. 44-53.

ועצמאותם נכפתה עליהם, אך כמו הקודמים גילו כושר הישרדות גבוה והסתגלות למצב, ובגיל צעיר הקימו את מפעלם הראשון.

תכונה נוספת שתיארו החוקרים דנה בכשרונו של היזם להיחלץ במהירות ממשברים. במקרים אחדים אף נצלו היזמים את המשבר כדי להיבנות עליו ולפתוח מפעל חדש. הם פיתחו חוש עסקי למצבי משבר, והיו מוכנים לסכן את המעט שנותר להם כדי לקדם את מפעלם: 'In moments of crisis they did not seek a situation of security, they went into deeper insecurity'¹⁶ המדגישה את נטילת הסיכון כאחת התכונות המרכזיות של היזם מתוארת גם אצל חוקרים אחרים.¹⁷ החוקרים שניתחו את היזמות הכלכלית בתקופה שבין שתי מלחמות העולם הדגישו לצד החוש העסקי את יכולת הניבוי (inner sight) של היזם לעתיד לקרות לאחר תקופת המשבר. תכונה חשובה נוספת אותה הדגישו החוקרים הייתה החדשנות והתיאום (המצאה חדשה ותיאום בין הגורמים השונים לפיתוחה ולשיווקה) (Coordination of Innovation). היזם או שהוא חושף פתרון חדש ולא מוכר כדי לצאת מן המשבר, לנצלו וליצור מפעל יומי חדש, כפי שהסביר זאת שמפטר, שבדק פעילות של יזמים בתקופות משבר,¹⁸ או שהוא מאמץ ומסגל שיטות של אחרים שהוכיחו את עצמם בעתות משבר אחרות, ועל סמך ההצלחה אליה הגיעו קודמיו, הוא בונה את המפעל החדש.¹⁹ בשני המקרים הדגש הוא על החדשנות שהיזם מגלה כדי לקדם את ענייניו.

החוש העסקי מוזכר אצל חוקרים אחדים. אלה מתארים את החוש שמפתח היזם להזדמנויות עסקיות (Alertness to Opportunities), קודם שגילו אותן אחרים, ולפעמים מקדים ופועל בזמן המשבר עצמו מתוך תחושה שהמצב ישתנה לטובת המפעל החדש.²⁰ העירנות והחיפוש אחר הזדמנויות שאחרים אינם מודעים להן, קשורים לא רק למשאבים המצויים בידי היזם או בסביבתו אלא גם להמצאות טכנולוגיות חדשות. היזם נבדק ביכולתו לפתח המצאות אלה ולשווקן לשימוש רחב.²¹

-
- O. Collins, & D.G.Moor, *The Organization Makers*, New-York 1970, pp. 134-136 .16
 T.C. Cochran, 'Entrepreneurship', in: *The International Encyclopedia of the Social Sciences*, New-York 1968 ; F.Knight, *Risk, Uncertainty and Profit*, Boston 1921 .17
 J. Schumpeter, *The Theory of Economic Development*, Cambridge 1961, pp. 126-128 .18
 F. Redlich, 'Economic Development, Entrepreneurship and Psychologist', in: *Explorations in Entrepreneurial History*, 2nd, ser. No.1, New-York 1963 .19
 P.F. Drucker, *Innovation and Entrepreneurship – Practice and Principles*, New-York 1985 .20
 S. Rosen, 'Economics and Entrepreneurs' in J.Ronen, (ed.), *Entrepreneurship*, Lexington 1983, pp. 7-12 .21

למאפיינים שהוזכרו לעיל, מצטרפים מאפיינים נוספים שקשורים לאו דווקא בבעלי מפעלים כלכליים פרטיים במגזר הכפרי או העירוני, אלא הם דנים ביזמים המשתייכים לארגונים כלכליים והם ממלאים בתוכם תפקידים מגוונים – כלכליים, חברתיים וניהוליים; מדובר במנהלים, במשווקים, באנשי מכירות, במגייסי הון, במתאמים בין גורמי הייצור השונים וכו'. על פי לייבנשטיין יזמים אלה נבחרים בנכונותם לעבוד קשה באופן יעיל ולהשקיע זמן ומרץ מעל יכולתו הממוצעת של אדם,²² והירשמן מרחיב ומציין שהם מתאפיינים גם בכישרון לקשור קשרים מתאימים עם הממסד השולט ולשמור על מערכת יחסים נאותה בין כל מרכיבי החברה: הבעלים, המשקיעים, המנהלים והעובדים.²³ החוקר גלעד מוסיף שהם בולטים בכישוריהם לקבל החלטות, לאו דווקא למטרות רווח אלא למטרות פיתוח והרחבת המפעל.²⁴

מאמר זה איננו מתכוון לערוך ניתוח כלכלי של המשקיעים ומפעליהם, אלא להיעזר במאפיינים שהוצגו לעיל כדי לשרטט פרופיל של קבוצת יזמים מקנדה, בני הדור הראשון של יהודים שהיגרו ממזרח-אירופה בתחילת המאה העשרים, התיישבו בחוף המזרחי בערים טורונטו או מונטריול, נדדו בעקבות חיפושי עבודה לערבות בקנדה התיכונה, ולאחר התבססותם, שבו וחזרו לחוף המזרחי של קנדה או עלו והתיישבו בארץ-ישראל. במהלך נדודיהם שלחו ידם ברחבי קנדה במפעלי מסחר, חקלאות ותעשייה, ובארץ-ישראל פיתחו בעיקר את מפעלי הפרדסנות. מלבד מוצאם, חינוכם ותכונותיהם, הושפעה דרכם הכלכלית בארץ מהתנסותם בקנדה ומהאפשרויות הכלכליות שנמצאו להם במרחבי היבשת הצפונית.

יהדות קנדה ויחסה להתיישבות בארץ-ישראל

התעניינותם של יהודי קנדה בנעשה בארץ החלה במקביל להתיישבותם ברחבי קנדה, אבל היא התחזקה במיוחד לאחר הצהרת בלפור (2.11.1917) וההכרה של ממשלת בריטניה בזכותו של העם היהודי לבית לאומי. ההתעניינות בארץ-ישראל הובילה גם להגירה של אחדים מיהודי קנדה לארץ, אלא שלא מדובר בהגירה רחבת היקף.²⁵ כמו כן, במפעל ההתיישבות של יהודי קנדה, כמעט ולא הייתה התייחסות לפוטנציאל הכלכלי של הארץ ולאפשרויות ההשקעה בה.

H. Leibenstein, 'Entrepreneurship and Development', *American Economic Review*, 22
Vol. 58, No.2, (1968), pp. 72-83.

A. Hirschman, *The Strategy of Economic Development*, New-Haven 1958 23

B. Gilad, 'Entrepreneurial Decision-Making: Some Behavioral Considerations', in:
Handbook of Behavioral Economics, Vol. 1, New-York 1986 24

גלס, יהודי ארה"ב, עמ' 327, מפה 1. 25

להגירת היהודים מקנדה בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה ובשנים הראשונות שלאחריה היו סיבות שונות. החוקרים אנטונובצקי וכץ (Antonovsky and Katz), שחקרו את הגירתם של יהודים מקנדה וארצות-הברית לארץ-ישראל, הבחינו בין גורמי משיכה של הארץ, לגורמי דחיפה מארצות המוצא. את גורמי המשיכה חילקו לארבע קבוצות של מניעים: ציוניים, יהודיים, אטרקציות ומאפיינים ייחודיים לארץ (נופיים, תרבותיים) ומניעים דתיים. כמו כן הדגישו הזדמנויות כלכליות לתעסוקה ואת 'החזרה אל השורשים' (return to the soil). את גורמי הדחיפה חילקו לחמש קטגוריות: גורמים של חוסר ברירה (a lack of independent decision-making) ובמקרים אלה ההחלטה להגר נעשית על ידי אחרים והעלייה נפתחה על המהגר, חוסר שביעות רצון מאמריקה (dissatisfaction with America) ומהחברה האמריקנית, הגירה לתקופת ניסיון (a trial period), הגירה למען הילדים, כדי שיזכו לחיים אחרים ואולי נוחים יותר, והגירה מסיבות אידאולוגיות. כמו כן ציינו שתי סיבות נוספות: חוסר שביעות רצון מהחיים בערבות קנדה ותחושה של זרות וניכור ביבשת הצפונית.²⁶ גלס במחקרו על הגירת יהודי צפון-אמריקה (ארצות-הברית וקנדה) לארץ-ישראל בשנים 1917-1932 דן בהרחבה בגורמים שדחפו לעלייה ובגורמי המשיכה של הארץ; הוא הרחיב במניעים שהציגו קודמיו והוסיף עליהם את ההשפעה שהייתה להכרזת בלפור, ואת המצב הכלכלי הגרוע בערבות קנדה במחצית הראשונה של שנות העשרים.²⁷ בפוטנציאל הכלכלי של ארץ-ישראל, כגורם משיכה להתעניינות, להתיישבות ולהשקעה בה, החוקרים המעיטו לעסוק.

אולם, מתברר שהייתה התעניינות בפוטנציאל הכלכלי של הארץ, באפשרויות הפיתוח וההשקעה בה, ואלה באו לידי ביטוי בדברי אחדים ממנהיגי הקהילה היהודית הקנדית, בנסיונות ההתיישבות הראשונים של יהודי קנדה בארץ, ובהקמת מפעלים כלכליים שונים. ניצנים ראשונים לתפיסה זו מוצאים אנו במפעל ההתיישבות המאורגן הראשון של יהודי קנדה בארץ, והוא ניסיון ההתיישבות של קבוצת יהודים מויניפג (Winnipeg), שייסדו את 'אחוזת ויניפג'.²⁸ החברה נוסדה בשנת 1912 ומטרתה הייתה לרכוש קרקע ולהקים עליה מושבה חקלאית. עד אשר השדות יתנו פרי, יוסיפו בעלי הקרקע להתגורר בקנדה ואת האדמה יעבדו פועלים מארץ-ישראל. כאשר העצים יניבו יעלו חברי

26. A. Antonovsky, & A. B. Katz, *From the Golden Land to the Promised Land*, Derby Penn.- Jerusalem 1979, pp. 50-53

27. גלס, יהודי ארה"ב, עמ' 66-89.

28. I. Katz, 'The Plans and Efforts of the Jews of Winnipeg to Purchase Land and to Establish an Agricultural Settlement in Palestine Before World War One', *Canadian Jewish Historical Journal*, Vol.5, No.1 (Spring 1981), pp. 1-16.

האחווה לארץ ויתיישבו על אדמתם. למרות שהתיישבות זו לא התממשה בסופו של דבר,²⁹ הייתה לה השפעה רבה על המשך הפעילות הכלכלית וההתיישבותית של יהודי קנדה בארץ. כמעט בכל פעילות, ניסיון לפעילות ודיון כלכלי בקנדה בתקופה שלאחר מלחמת העולם הראשונה, חזרו והזכירו את 'אחוזת ויניפג'. בדיקת שלבי ההתארגנות של חברי האחווה ובחירת הקרקע להתיישבות בארץ, מלמדת על כך שהחברה הייתה מודעת להשפעתם של גורמי המיקום של הקרקע, הפוטנציאל הכלכלי והאפשרויות הכלכליות שלה, ומשום כך הציבה תנאים ברורים לרכישתה. תנאים אלה נלמדים מהצעות הקרקע שהעלתה חברת הכשרת היישוב, חברה שתוכה ברכישת קרקע, בהכשרתה ומכירתה לחברות צבוריות וליזמים פרטיים, לחברי אחוזת ויניפג: הקרקע צריכה הייתה להיות קרובה למרכז עירוני גדול, בסמוך לנתיבי תחבורה – ובעיקר בסמוך לתחנת רכבת, לא רחוק מהים, באזור בו האקלים נוח והקרקע טובה לעיבוד חקלאי עם אפשרות להתרחבות.³⁰ מלבד קרקעות מצפון לתל-אביב ויפו (שיח' מוניס, ג'ליל ואל חרם), הוצעו לאחווה קרקעות ממערב למושבה נס-ציונה (אדמת קוביבה), למרגלות הכרמל – צפונית-מערבית לחיפה ולא רחוק מהנמל (אדמות יגור), וביהוד – ממזרח ליפו. כל ההצעות מלאו את התנאים שהוזכרו לעיל, אך הבחירה נפלה על הקרקעות מצפון לתל-אביב בקרקעות שיח' מוניס, שם הסיכויים לפיתוח מפעלים כלכליים ולביסוס כלכלי מהיר היו הגבוהים ביותר. התנאים שהוצגו לעיל, לכאורה יכולים ללמד על השקפת עולם כלכלית ועל רצונם של המתיישבים לבסס את התיישבותם, להצליח ולהחזיק מעמד, אבל מלבד הצגת התנאים הראשונים, לא התקיים במכתביהם האחרים דיון כלכלי והם לא הראו סימנים של התייחסות להתיישבותם כאל מפעל כלכלי. ההסכם בין חברת הכשרת היישוב לאחוזת ויניפג בוטל באפריל 1922 והכספים הוחזרו לחברי האחווה. בעקבות ביטול ההסכם, שלח מזכיר האחווה מכתבי השמצה נגד חברת הכשרת היישוב למספר יהודים קנדים שהגיעו בכוחות עצמם והתיישבו בארץ.³¹ מן המכתבים מתברר כעסם של שני הצדדים, נציגי חברת האחווה וחברת הכשרת היישוב, אבל בולט במיוחד – החשש של שני הצדדים לפגיעה בפעילותם הציונית של יהודי קנדה בקנדה עצמה. על פגיעה כלכלית וקידום אינטרסים כלכליים של המפעל הציוני בארץ, לא נכתב דבר.

29. ע' עמית, 'הוויכוח על קרקעות שיח מוניס ותוצאותיו', בתוך: 'י' כץ, 'י' בן אריה, 'י' קניאל (עורכים), מחקרים בגיאוגרפיה היסטורית של ארץ ישראל, קובץ שני, ירושלים 1991, עמ' 182-167.

30. ראו מכתב הכשרת היישוב לחברי אחוזת ויניפג מיום 9.8.1921, Toronto Jewish Congress (להלן TCJCA).

31. ראו מכתב חברת הכשרת היישוב למר סגל בויניפג 7.4.1922, מכתב הכשרת היישוב למר פרידמן, עיר גנים, סלמה – רמת גן, 2.4.1922, דפים לא ממוינים, TCJCA.

גם בניסיונות ההתיישבות האחרים שלאחר הכיבוש הבריטי את ארץ-ישראל, ההתיישבות לפוטנציאל הכלכלי של הארץ הייתה מועטה מאוד, יחד עם זאת בלטה ההשפעה של מרחבי ההתיישבות בקנדה על תפיסת ההתיישבות בארץ, במיוחד במגזר החקלאי. כך למשל ביקש ארגון 'האיכר' (Haikar: the farmer), שהוקם בויניפג לאחר מלחמת העולם הראשונה לרכוש 80,000 דונם (20,000 איקר) מהקרן הקיימת לישראל עבור 200 משפחות, כדי שכל משפחה תעבד 400 דונם ותצליח להגיע לביסוס כלכלי מהיר בארץ.³² למתיישב הארץ-ישראלי יכולה דרישה זו להיראות תמוהה, מפני שגודל נחלה בארץ בשנים אלה לא עלה על 100 דונם, אבל בדיקת גודל ממוצע של חווה קנדית באותן שנים מלמדת, שהוא היה כ-800 דונם וגם יותר. גם התיישבות זו נפלה, משום שלקרן הקיימת לא הייתה כמות כזו של קרקע, ולא היא ולא חברת התיווך – חברת הכשרת היישוב – יכלו להבטיח לרכוש שטח כה נרחב עבור ארגון בודד. יעידו על כך רכישות חברת הכשרת היישוב בשנים 1914-1928, שלא עלו על 81,000 דונם.³³ בשנות העשרים נמשכו ניסיונות ההתיישבות של יהודים קנדים בארץ, אולם, מספר המתיישבים היה קטן וכך גם השקעותיהם. יחד עם זאת נשמעים בקרב הארגונים הציונים בקנדה קולות חדשים, ואלה מדגישים לא רק את החשיבות בהתיישבות בארץ-ישראל מטעמים ציוניים, דתיים ואידאולוגיים, אלא גם את הפוטנציאל הכלכלי שלה ואת אפשרויות הפיתוח בה.

את הגישה הכלכלית השמיעו לראשונה אורחים שהוזמנו להציג את תפיסתם בפני הפדרציה של הארגונים הציוניים בקנדה, שנהגה להתכנס במונטריאול (Federation of Zionist Societies of Canada). תפקיד ארגון-הגג היה לאסוף תרומות לרכישת קרקע עבור ההון הלאומי – הקק"ל, לתמוך בהתיישבות מטעמה של קרן היסוד ולדאוג ליציבותם הפיננסית של הארגונים הציוניים בקהילות השונות ברחבי המדינה. האורחים, שהתאפיינו בעושרם ובמפעליהם הכלכליים שהתפרסו על פני קנדה כולה, ואצל חלקם – גם בארצות-הברית ובמדינות מחוץ לצפון-אמריקה – נשאו נאומים בדבר הפיכתה של הארץ למרכז כלכלי איתן של המזרח התיכון כולו. קבוצה זו לא רק עודדה תרומות ותמיכה אלא קראה ליזמים פרטיים להשתתף בהקמת מפעלים כלכליים, מבוססים בארץ. להבדיל מניסיונות ההתיישבות שלא בחנו היטב את תנאיה של הארץ קודם להתיישבות, ולא הבחינו בתנאי ההתיישבות השונים של קנדה ושל ארץ-ישראל, דרשו היזמים החדשים לחקור ולבחון את הפוטנציאל הכלכלי של הארץ ואת התאמתו לפיתוח של כל מפעל ומפעל.

32. ראו מכתב של Asher Cucuy, מראשי הארגון, לוועד לענייני ארץ-ישראל, יפו 6.10.1919, אצ"מ L3/66II.

33. ראו: אשבל, ששים שנות.

בפרוטוקול ישיבת נציגי הפרדציה הציונית במונטריאול 10.7.1923 צוטטו דבריו של אשר פירס (Asher Pearce), אחד מהיזמים העשירים ביותר בקנדה.³⁴ פירס דיווח על נסיעתו לארץ-ישראל, תיאר את ההתקדמות שחלה בארץ זו מאז ביקורו שנה קודם לכן, סיפר על רכישת הקרקע שביצע בתלפיות בחיפה, הציג תכניות מפורטות להקמת מרכז מסחרי,³⁵ והוסיף, כי לדעתו יש מקום להשקעות נוספות דומות לשלו, 'זו תקופה נאותה לפעילות כלכלית קנדית רחבה', אמר, והוסיף שההתיישבות היהודית בארץ-ישראל תוכל להיהפך להתיישבות חזקה, אם רק יינתנו לה האמצעים המתאימים לכך. הוא עצמו, כך טען, איננו מאמין בתרומות קטנות שתיאספנה על-ידי הציבור היהודי שמתגורר בארצות השונות ובקנדה, אלא: 'Who is in possession of considerable capital should go there and help the restoration of the land.' פירס חזר על קריאתו להשקיע בארץ עוד פעמים רבות (ראה להלן), אבל הוא לא היה היחיד. בישיבת הקונגרס הציוני הקנדי ב 8.10.1923 (TCJA) סיפר ליאון כהן (Lyon Cohen), שהיה באותה תקופה נשיא הקונגרס הציוני הקנדי, על פגישתו עם סר אלפרד מונד (הלורד מלצ'ט, יהודי שהתקרב לעניין הציוני, מקורב לד"ר וייצמן, אחד האנשים העשירים באנגליה, מוכר בפעילותו הכלכלית בעולם כולו וגם מילא תפקידים מרכזיים בפרלמנט האנגלי). הוא הדגיש ש'האורח הנכבד' לא הסתפק בקריאה לאיסוף תרומות עבור קרן היסוד, אלא אמר: ש'הדרך להפוך את רעיון הבית הלאומי לעם היהודי למציאות היא רק על ידי משיכת השקעות פרטיות ומפעלים כלכליים לארץ ישראל'.³⁶

בפרוטוקול מיום 3.12.1923,³⁷ הוזכרה דמות נוספת, שלימים הייתה מן הראשונים שנענו לקריאה להשקיע בארץ-ישראל: נורמן שיפר (Norman Schiffer). שיפר, לצד קריאתו לתמוך בהתארגנותו של הסניף המקומי של הקרן הקיימת בויניפג, התעניין בדרכים לחזק את הקשר הכלכלי-עסקי בין יהודי קנדה וההתיישבות היהודית בארץ: 'ארץ ישראל מחכה למשקיעים הקנדים', אמר.³⁸ נורמן שיפר לא רק דיבר אלא גם פעל, ובחודש מאי 1927 הגיע לארץ, חיפש קרקע 'לא רחוקה מתל אביב ומתאימה לנטיעות הדריים, שם נמצא עתידה של ארץ ישראל',³⁹ וביוני, ביחד עם ציוני קנדי נוסף יעקב הלפרין, רכש מידי חברת

34. במסמכים שונים בעברית מופיע שמו לפעמים גם כ-פיאָרס. וראו: פרוטוקולים של ההנהלה הציונית בקנדה, 10.7.1923, טורנטו, TCJCA.

35. ראו מפות באלבום ריכרד קאופמן, 1924, האדריכל של חברת הכשרת היישוב, בית יהושע חנקין, כפר יהושע.

36. ראו: פרוטוקול ההנהלה של הארגונים הציוניים בקנדה, 8.10.1923, TCJCA.

37. שם.

38. שם.

39. ראו: שיפר למשפחתו בקנדה, ויניפג, 12.6.1927, קופסה 20004, ארכיון הוד-השרון (בבניין העירייה).

הכשרת היישוב 1,000 דונם באדמות אבו-קישק בסמוך למושבה מגדיאל והמושבה רמתיים (היום היישוב הוד-השרון).⁴⁰ כך גם פירס ומונד שהוזכרו לעיל, אמנם לא התיישבו בארץ, אבל גם הם לא הסתפקו בדיבורים, והחל משנת 1927 השקיעו בה במפעלים שונים, כפי שנראה להלן.

ההכרזות והניסיונות להקים מפעלים כלכליים בשנת 1927, לא היו מקריים. לשנה זו בפעילות הציונית בקנדה הייתה משמעות רבה ביותר. זו הייתה השנה בה נשיא הקרן הקיימת לישראל, מנחם אוסישקין, ביקר בקנדה וקרא לקהילה הקנדית להשתתף ברכישת אדמות עמק-חפר, וזו הייתה גם שנה שבה משקיעים אמריקנים וקנדים, בעלי הון רב, נענו לבקשתו של חיים וייצמן, נשיא ההסתדרות הציונית, לבוא ולהשקיע בארץ. להתעוררות זו הייתה סיבה נוספת: בסוף שנת 1927 יצאה ארץ-ישראל מתקופה של משבר כלכלי עמוק וגילתה את הפוטנציאל הכלכלי של גידול ההדרים.

ארץ-ישראל והיזמה הפרטית בסוף שנות העשרים של המאה העשרים

בסוף שנת 1927 בערי ארץ-ישראל ובמושבות התחילה בנייה מואצת הן למגורים והן למוסדות ציבור; ההתעוררות בענף הבנייה גררה בעקבותיה התעוררות בענפי התעשייה והשירותים הנלווים,⁴¹ בגלל אינטרסים בריטיים אמפריאליים עודדה ממשלת ארץ-ישראל המנדטורית את תהליך ההתאוששות הכלכלית והקציבה תקציבים לעבודות ציבוריות, כמו בניית נמל חיפה, בניית ארמון הנציב ותחנת הכוח בירושלים,⁴² סללה דרכים והכשירה מסילות ברזל. לפיתוח הכלכלי בארץ ולתמיכה הבריטית בו היו כמה וכמה ביטויים, והבולטים בהם – המלווה לפיתוח שהושג בערבות האוצר הבריטי⁴³ והנהגת מטבע חדש – הלירה הארץ-ישראלית, שהחליפה את הלירה המצרית. תהליכים אלה החזירו את הביטחון למשק הישראלי, ומשקיעים מכל העולם, ובעיקר יהודים, גילו את אפשרויות הפיתוח בארץ.

40. ע' עמית, הפעילות ההתיישבותית היהודית בשרון הדרומי 1918–1929, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים, 1993, עמ' 86.

41. ראו: גרוס, כלכלת ארץ-ישראל.

42. ראו: גלעדי, היישוב בתקופת העלייה.

43. N.Gross, & J. Metzger, 'Public Finance in the Jewish Economy in Interwar Palestine', in: *Research in Economic History*, Vol. 3. (1978) pp. 87-159.

הגורם הבולט ביותר בהתפתחות הכלכלה הארץ-ישראלית בשנים אלה היה ענף הפרדסנות, ובעיקר ביישוב היהודי.⁴⁴ הענף סיפק עבודה לעובדים שנפלטו מן העיר בתקופת המשבר הכלכלי הגדול במהלך השנים 1925-1927 (משבר העלייה הרביעית) והוא משך הון פרטי גם מהארץ וגם מחו"ל.⁴⁵ פיתוחו של הענף נבע מביקוש הולך וגדל לפרי הדר בארצות אירופה ובעיקר באנגליה, וממודעות הציבור לחשיבותם של הוויטמינים. מכיוון שקרקעות הארץ נמצאו מתאימות לפיתוח הענף החלו איכרים ופרדסנים, בני היישוב היהודי ובעלי קרקעות במגזר הערבי להרחיב את שטחי מטעי ההדרים, ובעקבותיהם הגיעו משקיעים מחו"ל שנטעו פרדסים, הקימו חוות חקלאיות, וייסדו חברות מטעים שהתכוונו להגדיל את רכושם הקרקעי ולייסד חוות ענק המתבססות על ענף זה בשפלת החוף.⁴⁶

ככלל המשקיעים שהגיעו מחו"ל בסוף שנות העשרים והשקיעו במטעים היו דומים למשקיעים שהגיעו לארץ בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה. הם נבדלו רק בשני עניינים. האחד – לפני מלחמת העולם הראשונה עיקר הנטיעה הייתה של שקדים וזיתים, בשנות העשרים והשלושים נטעו בעיקר פרדסים; השני – בתחילת המאה העשרים הגיעו היזמים הפרטיים לארץ-ישראל בעיקר ממניעים אידאולוגיים-ציוניים, והרווח הכספי מהמפעל הכלכלי היה רק אחד האמצעים להשיג את המטרה האידאולוגית הציונית, אבל לא המטרה עצמה. רבים מן המשקיעים לא האמינו בפורטנציאל הכלכלי של הארץ ובכל זאת הקימו בה מפעלים כדי לקדם את פיתוחה. בגלל הדגש הציוני כינה החוקר יוסי כץ, שהוא גיאוגרף היסטורי, את פעילותם בשם 'קפיטליזם לאומי'.⁴⁷ לעומתם, היזמים שהגיעו לארץ במחצית השנייה של שנות העשרים של המאה העשרים התייחסו אליה כאל ארץ בעלת אפשרויות כלכליות לפיתוח גם במגזר העירוני וגם במגזר הכפרי. בגלל גישתם זו הם חקרו ובדקו וביקשו להקים בה מפעלים שיבטיחו תשואה גבוהה להשקעתם. כפי שכבר צויין יזמים אלה נחלקו למספר קבוצות:⁴⁸ לצד איכרים בני המושבות הוותיקות, שאמצעיהם היו מוגבלים, השקיעו במפעלים הכלכליים של שנות העשרים גם אנשי המעמד הבינוני. אלה האחרונים נחלקו לשני סוגים – כאלה שהתבססו בערי ארץ-ישראל, וכאלה שהגיעו מפולין, מקנדה, מצפון-מזרח ארצות-הברית ומדרום-אפריקה. פעילותם הכלכלית של בעלי ההון הזעיר והבינוני באה לידי ביטוי בהקמת מושבות

44. ראו: גלעדי, היישוב בתקופת העלייה, עמ' 77-80.

45. ראו: גרוס, כלכלת ארץ-ישראל.

46. ראו: עמית, מקומו של ההון.

47. ראו: כץ, היוזמה הפרטית, עמ' 176.

48. ראו: עמית, מקומו של ההון.

פרטיות, שהיו ערות לתמורות שחלו בשוק המקומי והעולמי, בעיקר ביחס לביקוש לפרי ההדר, והחלו בנטיעה מסיבית. התפתחות ענף ההדרים בארץ-ישראל מגלה שעד שנת 1924 לא עלה שטח ההדרים על 30,000 דונם. במילים אחרות, כמעט ולא היה הבדל בין שטחי נטיעה אלו לבין שטחי הנטיעה שלפני מלחמת העולם הראשונה. שינוי מהותי חל במחצית השנייה של שנות העשרים. שטחי הנטיעות הוכפלו והביקוש לקרקע למטעים הביא לעליית מחירים. מ-5 ל-7.5 לא"י לדונם בשנת 1925, ל-15 לא"י לדונם ויותר בשנת 1927.⁴⁹

לצד היזם הזעיר והיזם הבינוני הופיע בארץ במחצית השנייה של שנות העשרים סוג חדש של יזמים. העיתונות הארץ-ישראלית והעיתונות היהודית בקהילות הגולה הרבו לדווח על המשקיעים החדשים שהגיעו לארץ בעיקר מקנדה ומארצות-הברית. מדובר בקבוצת בעלי הון גדול ובעלי עסקים חובקי עולם שהקימו מפעלים בארץ, אבל לא התיישבו בה. לקבוצה זו כמו לעולים בעלי ההון הבינוני מצפון-מזרח אמריקה היו מספר מאפיינים משותפים: הם השתייכו לדור ראשון של מהגרים שהגיעו ממזרח-אירופה לארצות המערב, לדרום-אפריקה ולדרום-אמריקה; יזמים בעלי רגש ציוני שלא התערו בחברה המערבית.⁵⁰ בתוך קהילה היהודית הם תפסו מעמד חברתי איתן, אבל מחוץ לקהילה לא הגיעו לעמדות חברתיות גבוהות. לעומת זאת, רבים מהם הגיעו להישגים כלכליים ניכרים בארצות אליהן היגרו. הם התאפיינו בשילוב בין רגש ומחויבות לשורשיהם המזרח-אירופאים לבין שאיפתם להגיע להצלחה כלכלית גבוהה. הרגש הציוני בא לידי ביטוי בהקמת שירותי קהילה לציבור היהודי בארצותיהם, בהשתתפות חלקית בנציגות לקונגרסים היהודיים. לשאיפה הכלכלית מצאו ביטוי בהקמת מפעלים כלכליים בארצות ההגירה, ולימים גם בארץ-ישראל. שתי הקבוצות – בעלי ההון הבינוני והגדול – ניצלו את ההזדמנות של שיפור המצב הכלכלי בארץ כדי להשקיע בה.⁵¹ פעילותם של המשקיעים, בעלי ההון הבינוני והגדול, פתחה את ארץ-ישראל להשקעות נוספות, השקעות של יהודים ושל חברות כלכליות לא-יהודיות שגילו את הפוטנציאל הכלכלי שלה – בעיקר במטעי הדרים. חברות אלה היו מוכנות להשקיע בהקמת מפעלים כלכליים, לייסד חברות למטעי הדרים ולשיווק הפרי, ולקוות לרווחים נאים. לפי סיכומים שערכו נציגי ממשלת המנדט בדבר כדאיות

49. עבר הדני, חמישים שנות אגודת פרדס, תל-אביב 1950, עמ' 19-20; ש' אביצור, תמורות בחקלאות בארץ ישראל, תל-אביב 1976, עמ' 181.

50. א' גל, 'השקפתו של ברנדייס על אופן בניית הארץ 1914-1921', הציונות, חוב' 1 (1981), עמ' 98-145.

51. I. Amit, 'Business and Zionism: Jewish Investors during the 1920's in the Citrus Industry of Israel', in: H. Brodsky, (ed.) *Land and Community: Geography in Jewish Studies*, Washington 1998, pp. 129-136

ההשקעה בהדרים בארץ, השקיעו בעלי ההון הגדול עד שנת 1929 6 מליון לא"י. בדו"ח שפרסמה ממשלת המנדט, מוזכרת הארץ כיצואנית ההדרים הרביעית בגודלה בעולם, והפוטנציאל שלה מבין מגדלות ההדרים לשנת 1929 הוא הגבוה ביותר. עלינו גם לזכור שמרבית הפרדסים החדשים שנטעו בארץ, נטעו רק בסוף שנות העשרים, ורבים עדיין לא הניבו פרי. במלים אחרות, עדיין לא מומש פוטנציאל ההדרים בארץ במלואו.⁵² מכיוון שמטרת מאמר זה לנתח את פרופיל היזם הקנדי, נתמקד ביזמים שהגיעו לארץ-ישראל מקנדה בסוף שנות העשרים של המאה העשרים, חלקם התיישבו בה וחלקם הסתפקו בהקמת המפעל הכלכלי והוסיפו להתגורר בקנדה ולפתח בה ומחוצה לה את השקעותיהם.

החווה החקלאית של נורמן שיפר בכפר-הדר

כפי שכבר צויין לעיל את המשקיעים הקנדים במגזר הפרטי בארץ ניתן לחלק לשני סוגים: למשקיעים בעלי הון בינוני שהתיישבו בערים, הקימו בהן מפעלים כלכליים או הקימו מושבות ואחוזות מטעים, ולמשקיעים בעלי הון גדול שהשקיעו בארץ, הקימו חברות מטעים גדולות, אבל לא התיישבו בה. למשקיעים בעלי הון בינוני שהקימו חווה חקלאית וביקשו להרחיב את אחיזתם הן היישובית והן החקלאית שייך נורמן (נחום) שיפר. שיפר (1865-1938), יליד ליטה, היה ציוני פעיל בקהילת ויניפג, אליה היגר בהיותו בן 13, יתום מהוריו. כפי שסופר לעיל החליט בשנת 1927 לא רק לפעול לקידום העניין הציוני בקנדה אלא גם להשקיע בארץ. לשם כך, מכר אחדים מנכסיו בוויניפג וסביבותיה והעביר לבנק ביפו 140,000 דולר אמריקני. הוא נתן לבנק ייפוי כוח להשקיע את כספו ב'מפעלים כלכליים בארץ-ישראל, שיתנו פרי, יעסיקו פועלים יהודים ויקדמו את פיתוחה הכלכלי של הארץ'.⁵³ בשנת 1927 הצטרף אליו משקיע קנדי נוסף, יעקב הלפרין (Jacob Halpern), ויחד הם רכשו מידי חנקין 1,032 דונם באדמות אבו-קישק, סמוך לנהר הירקון ומדרום-מערב למושבה כפר-סבא (איור א). הפעיל מבין השניים היה שיפר. ביוני 1927, ביקר בארץ, בדק את אפשרויותיה הכלכליות והודיע לבנק הפועלים ולמנהל העבודה מטעמו להקים חממה לשתילי הדר באדמות שזה עתה נרכשו, ולנטוע פרדסים על 500 דונם. מנהלי הבנק הציעו לו להרחיב את משקו ולפתח ענפים נוספים: 'כדי

52. Empire Marketing Board, *Orange-World Production and Trade 1929*, London 1929.

53. ראו: שיפר ליהושע חנקין, 20.12.1927, אצ"מ, L18/631. וראו גם: "אהרונוביץ, מנהל בנק הפועלים לשיפר, 30.1.1928, 5.2.1928, אצ"מ, A238/17.

לבסס את המשק החקלאי אסור לך להתבסס על פרדסים בלבד'. ואכן באדמות שיפר והלפרין נבנו לול, רפת וערכו ניסיונות בגידול תפוחי אדמה.⁵⁴ בתקופה הראשונה, כל עוד לא היה בטוח בהשקעתו, המשיך שיפר להתגורר בוויניפג וניהל את עסקיו משם.⁵⁵ בארץ דאגו לקרקעותיו יהושע חנקין, רוכש הקרקעות מטעם חברת הכשרת היישוב, יוסף אהרונוביץ, מנהל בנק הפועלים בארץ, ועשאל צוקרמן, שסיים את לימודי החקלאות בבית הספר החקלאי מקווה-ישראל, וקיבל את תפקיד מנהל העבודה בחממה ובפרדסים שזה עתה ניטעו.⁵⁶ באותה תקופה פירסמו שיפר והלפרין את תכניתם בקנדה והודיעו על כוונתם להרחיב את אחיזתם בארץ-ישראל עד 4,000 דונם, לייסד באדמתם יישוב חקלאי שיקרא גבעת הארבעה, לזכרם של ארבעה צעירים יהודים שנהרגו בכפר סבא במאורעות 1921, וגם הזמינו מתיישבים ממערב קנדה: מסקסטון (Saskaton), אדמונטון (Edmonton), קלגרי (Calgary) ורגינה (Regina) להצטרף אליהם.⁵⁷ בינתיים גדלו הוצאות המשק של שיפר והלפרין בארץ. פיזור הסמכויות לא היה גם הוא לטובת המשק החקלאי, ובפברואר 1928 החליט שיפר לעלות לארץ ולנהל ישירות ממקום מושבו החדש הן את עסקי המשק בארץ ישראל והן את העסקים שנותרו בקנדה.

למרות כוונתו של שיפר לפתח בארץ משק חקלאי לדוגמא, המשלב מטעים, ירקות וחי, התברר לו מהר מאוד שאיננו בקי בתנאי הארץ וחסר את הידע החקלאי המתאים לפיתוח חקלאי ובעיקר למטעים. משום כך הותיר את ניהול המשק בידי מנהל העבודה ואת ניהול העניינים הכספיים השאיר בידי בנק הפועלים ביפו. מדי פעם התערב לטובת הפועלים וביקש להגדיל את ההשקעות במשק, אבל אהרונוביץ, מנהל הבנק, התנגד. כשביקש להעלות את שכרם ל 24 לא"י לחודש, טען מנהל הבנק ש'ככה לא מנהלים חווה חקלאית בארץ-ישראל, וההוצאות הגבוהות לא יאפשרו את המשך הפיתוח'.⁵⁸ בדצמבר 1929 מצא נורמן שיפר דרך חדשה להרחיב את מפעלו החקלאי. מאלף הדונם שהיו ברשותו מסר 129 דונם לקבוצה של בעלי מלאכה, מורים ופקידים שישבו בתל-אביב וחפצו בחיים כפריים. חברי הקבוצה, בנוסף על הקרקעות שקיבלו מנורמן שיפר רכשו מידי חברת הכשרת היישוב עוד 325 דונם, ועל שטח של 454 דונם

54. ראו: אהרונוביץ, מנהל בנק הפועלים, לשיפר, ויניפג, 28.7.1927, אצ"מ, L18/665.

55. ראו: אהרונוביץ לחנקין, 5.2.1928, אצ"מ, A238/17.

56. ראו: קראווה, מנהל בית הספר החקלאי במקווה ישראל לחנקין, בדבר העסקתו של עשאל צוקרמן, 26.6.1927, אצ"מ, A238/17.

57. *Israelit Press*, 19.6.1928.

58. ראו: אהרונוביץ לשיפר, העתק לחנקין תל-אביב, 5.3.1928, אצ"מ, A238/17.

הקימו את המושבה כפר-הדר.⁵⁹ ביחד עם שיפר יצרו אגודה שיתופית שתפקידה היה לפתור את בעיות המים והכשרת הקרקע. בדומה לחזון של קבוצת 'האיכר' שתואר לעיל, הוסיף שיפר לחלום על אפשרות להגדיל את אחוזותו החקלאית, כפי שהיו מורגל בערבות קנדה. יחד עם קבוצת כפר-הדר גדל השטח, והוא החל במו"מ עם נציגי חברת הכשרת היישוב בדבר רכישת 1,000 דונם נוספים 'שהם טובים למטעי הדרים, שההכנסה מהם מובטחת'.⁶⁰ בינתיים המשיכו הפועלים במשק פישר עצמו, שנבדל מאדמות הכפר החדש בכינוי 'המשק הגדול', להרחיב את הנטיעות, ולצד הפרדסים נטעו מטעי בננות. שיפר עצמו, למרות התנגדות הבנק, שילם שכר גבוה לפועלים הקבועים שעבדו במשקו, וגם הבטיח 10 דונם בחלקותיו לכל פועל שיוכיח את עצמו, יגלה עצמאות כלכלית ויתרום להצלחת המשק. כך קרה שמשקו של פישר היה מנוף כלכלי גם לפועלים חסרי הקרקע שעבדו את מטעיו, וגם לחברים באגודה השיתופית בכפר-הדר. אלה האחרונים, כדי לחסוך כסף לפיתוח משקיהם הפרטיים, עבדו בשלב הראשון כפועלים אצל שיפר ב'משק הגדול', ניצלו את ההדרכה ואת ההכשרה בפיתוח מטעי הדרים, ולימים, כשחסכו כסף, עזבו את מטעי שיפר ופנו לפתח את משקיהם בלבד. בניגוד למשק פישר 'הגדול', כפי שכונה בפי מתיישבי כפר-הדר,⁶¹ איכרי כפר-הדר התאימו את עצמם למבנה הכלכלי של הארץ, וגודל המשקים במושבה היה 5-25 דונם למתיישב, כל אחד על פי יכולתו הכלכלית.⁶² שיפר, למרות רצונו לפתח משק לדוגמא גדול בארץ ולמרות ניסיונותיו להוסיף ולהחזיק חלק מעסקיו בקנדה, נכשל לבסוף. המשבר הכלכלי העולמי, שפרץ בשנת 1929 השפיע על עסקיו בקנדה. בסוף שנת 1931 עסקיו בקנדה פשטו את הרגל, וגם השקעותיו בארץ נפגעו.⁶³ הבנק שניהל את עסקיו בארץ מכר את מרבית אדמותיו בשנים 1931-1932 לפועלים שעבדו במשקו ולפרטיים.⁶⁴ ממפעלו של שיפר נותר רק בית גדול ומפואר שהפך לימים למוסד ציבורי וספר תורה שנרכש בוויניפג קנדה והובא על ידיו לכבוד הקמת בית הכנסת בכפר-הדר.⁶⁵ למרות הכישלון השפיע שיפר על מפעל חקלאי נוסף. עוד בהתגוררו בוויניפג התיידד עם סוחר בשם מקס אידלמן. הידידות הובילה

59. ראו: א' חשביה, עיר בירוק – סיפורה של חוד השרון, הוד-השרון 1996 (להלן: חשביה,

עיר בירוק), עמ' 50-52.

60. ראו: שיפר לחנקין, 11.6.1931, אצ"מ, A238/17.

61. ראו: חשביה, עיר בירוק, עמ' 53.

62. שם, עמ' 52.

63. ראו: 'בקשה לעזרה', העיתון בידיש של ויניפג, דאס יידשע וולט, 13.11.1931.

64. ראו: אהרונוביץ לחנקין, 12.1.1932, אצ"מ, A238/17.

65. ראו: 29.3.1931, ארכיון הוד-השרון, קופסא 2003.

לעלייתו של אידלמן לארץ ולהקמתו של יישוב חדש בסמוך למשקו של שיפר, גן-השרון.

גן-השרון

בסוף שנות העשרים של המאה העשרים המונח 'חוות מטעים' ו'חברת מטעים' לא היה זר לאוזן של המתיישב הערבי והיהודי. במישור החוף הדרומי קמו מספר חוות מטעים, אחדות נוהלו על ידי משקיע בודד או נציג של מספר משקיעים, אחרות – על ידי חברת מניות, וכולן התנהלו במתכונת דומה. להבדיל מחוות חקלאיות אחרות שבהן פיתחו מספר ענפים, דוגמת משקו של נורמן שיפר, חוות המטעים התבססו אך ורק על נטיעות של שתילי הדריס. אזור הנטיעות הגדול ביותר התפתח מצפון למושבה כפר-סבא (איור ב). גודלה של חווה ממוצעת היה, 800-1,000 דונם והיא העסיקה כ 40 פועלים – רווקים או בעלי משפחות. את העבודה בחווה ניהל אגרונום, בעל ידע רב בתנאי הארץ והמשקיע, או המשקיעים, היו בעלי הון מצפון-אמריקה, ממערב-אירופה או מדרום-אפריקה. בין המשקיעים שעלו לארץ, היו שהתגוררו בתל-אביב ומשם פיקחו במידה זו או אחרת על הנעשה בחווה. בעלי חוות המטעים הפוזרות במישור החוף שמרו על קשרים הדוקים ביניהם, החליפו מידע, נפגשו באותן מסגרות חברתיות-כלכליות, נתמכו על ידי שלטונות המנדט, התייעצו עם טובי המומחים בנושאי פרדסנות ופיתחו שיטות עיבוד מתקדמות. הם בעיקר הסתמכו על שיטת הנטיעה 'הקליפורנית' שרווחה באותם ימים, ויועצים בעלי שם עולמי הגיעו מארצות-הברית כדי להקנותה למנהלי החוות בארץ: השיטה דגלה ברווחים גדולים בין שורות עצים ישרות, שנועדו למעבר מסילות ועליהן קרוניות שטוחות, שהועמסו בפרי. כמו כן פותחה שיטת השקייה של תעלות בטון ומחיצות חרסים, שבעזרתן היטו את המים, שרישתו את המטע, ובשטחי המטע נבנו מבני אריזה, מחסנים, סככות לציווד כבד, חממות, הכל כדי לייעל את הנטיעה, העיבוד, הקטיף, האריזה ושיווק הפרי.⁶⁶ חוות המטעים התפרסמו בארץ בסוף שנות העשרים ובראשית שנות השלושים, לא תמיד בגלל פרדסיהם אלא בהרבה מהמקרים בגלל מאבקים ארגונים על העבודה בחווה. אחדים מהבעלים העדיפו את הפועלים הערביים, אחרים לא הבחינו והעסיקו את שני הסוגים, והיו גם כאלה שהצהירו שהם מעסיקים אך ורק פועלים יהודיים. ההבדל היה למעשה בין אותם בעלי חוות שהפעילו אותן משיקולים כלכליים

66. עמית, הפעילות התיישבותית, עמ' 231-232.

בלבד לבין אלה שדגלו בהקמתן ובהפעלתן גם מטעמים אידאולוגיים. חוות מטעים כזו, שהוקמה על ידי קבוצת משקיעים ותוכננה להתרחב ולהתפתח ליישוב חקלאי הייתה גן-השרון. מדובר בחווה שהוקמה מצפון לכפר-סבא על ידי קבוצת משקיעים מקנדה.

כפי שכבר צויין לעיל לביקורו של מנחם אוסישקין, נשיא הקק"ל, בקנדה ביולי 1927, לקריאתו לתמיכת יהדות קנדה ברכישת עמק-חפר בארץ-ישראל ולהתגייסותה של הקהילה היהודית לאיסוף מיליון דולר היו הדים רבים.⁶⁷ אחד מהם היה התארגנותה של קבוצת יהודים מויניפג וסביכותיה – כפרים כחבל מניטובה, מהכפרים סקסטון וליפטון שבחבל סאסקטצ'וואן, ומאדמונטון שבחבל אלברטה, שהתלהבה מהרעיון, והחליטה לא להסתפק בתרומה אלא לעלות ולהתיישב בארץ.⁶⁸ להחלטת הקבוצה ולהתארגנותה להתיישבות בארץ לא קדמה מעורבות ציונית גבוהה, אבל קריאתו של אוסישקין, התעוררות ענף הפרדסנות בארץ, תנאי חקלאות קשים בערבות קנדה, הם שעודדו את הקבוצה לחפש אלטרנטיבה לקנדה ולהתיישב בארץ. הדמות הבולטת, ומי שעמדה בראש התכנית, היתה מקס אידלמן (Max Aidelman). אידלמן (1877-1954) נולד בוילנה, ובגיל 18 היגר לבדו לקנדה. עד גיל 23 נדד בין מונטריאול לוויניפג ומכר סחורות שונות ליהודי הערבה. בשנת 1900 חזר לעיר מולדתו, והביא את בני משפחתו לוויניפג. בוויניפג נהג לקנות את הסחורה מבתי עסק שפשטו את הרגל ולמכרה בערים השונות. בשנת 1905 הקים בית מסחר גדול בסקסטון, שהתמחה בעיקר במכירת פרוות אותן צדו עבורו הילידים בצפון הערבה. מלחמת העולם הראשונה גרמה לירידה בביקוש לפרוות ובית המסחר שינה מגמה וסחר בחומרי בנייה ובכלים חקלאיים – בעיקר ציוד חקלאי כבד.⁶⁹ כבר בשנת 1925 העלה אידלמן בפני משפחתו את הרעיון למכור את בית המסחר בקנדה ואת הכסף להשקיע באחוזת קרקע בארץ-ישראל, אבל הרעיון לא מומש עד לחודש מאי 1927, כשבא לבקר בארץ ביחד עם בתו הבכירה קלרה. כשחזר לקנדה שיכנע שמונה משפחות נוספות להצטרף אליו, וכשבידו 100,000 דולר קנדי חזר ונסע לארץ לחפש קרקע מתאימה. טרם נסיעתו שוחח עם נורמן שיפר, שהנחה אותו להיפגש עם יהושע חנקין, מתווך ברכישת קרקע וממנהליה של חברת הכשרת היישוב ועם משה סמילנסקי, נשיא אגודת האיכרים.⁷⁰ חנקין הציע לאידלמן שתי הצעות: נחלה בדרום – באדמות נענה (היום – קיבוץ נען ומושב רמות-מאיר) על יד רמלה, ונחלה מצפון לכפר-סבא.

National Archives of Canada (N.A.C) MG 28v81 Vol. 3, 4.7.1927.

.67

שם, מקס אידלמן, 10.7.1927, באספת הקונגרס הציוני בוויניפג.

.68

ראיון עם הבת של אידלמן, סגולה יעקובי, 11.3.1998.

.69

שם. .70

כפי שעשו קודמיו, גם חברי אחוזת ויניפג וגם נורמן שיפר והלפרין, בחר אידלמן את הקרקע הצפונית בגלל קרבתה היחסית למרכז העירוני שהחל מתפתח תל-אביב-יפו ובגלל הידיעה שפשטה באותן שנים בקרב האיכרים שאדמות השרון מצויינות לנטיעות עצי הדר (נעיר כאן שנטיעות חדשות של הדרים במישור החוף הדרומי, ממערב למושבות הוותיקות החלו שנתיים מאוחר יותר. בשלב הראשון נרכשו 650 דונם ומאוחר יותר נוספו עוד 200 דונם, סה"כ 850 דונם. סמילנסקי ונורמן שיפר אישרו את הבחירה, וסמילנסקי גם המליץ כמנהל עבודה לחווה החדשה את אחד המומחים היותר ידועים באותן שנים בניהול מטעי פרדסים – את עזרא דנין. באפריל 1928 מכרה משפחת אידלמן את רכושה בקנדה, התיישבה בתל-אביב והחלה לפתח את הקרקע, לנטוע פרדס ולהכין את השטח למשפחות הקנדיות שהשקיעו במפעל החקלאי גם כן.⁷¹ בהמלצתו של חיים נחמן ביאליק הוחלט לקרוא למטע וליישוב שיקום בעתיד גן-השרון.⁷²

מיד לאחר שנרכשה הקרקע, החליטו המשקיעים לעבד את המטע במשותף עד שהעצים ניבאו פרי. לאחר מכן יחולק השטח לנחלות וכל משפחה תקבל על פי השקעתה. משפחה שתעדיף שלא להתיישב בארץ, ימשיכו הפועלים לעבד את נחלתה בפיקוחו של אידלמן ובניהולו של דנין. עוד קבעו שעל 30 דונם מתוך 850 הדונם יקום היישוב עצמו, הוא יבנה מכונס ובסמוך לכביש העתיד להיסלל בין כפר-סבא לבין ההתיישבות החדשה שהחלה מתפתחת בשרון.⁷³ עד שנת 1936, השנה שבה הוחלט לחלק את חוות המטעים לנחלות, ידעה חוות גן-השרון עליות ומורדות. עיבדו אותה 15 פועלים רווקים ושלוש משפחות. אידלמן הקפיד לבחור את הפועלים, נתן שכר גבוה ובודומה לנורמן שיפר, הבטיח לפועלים המצטיינים 10 דונם בשטח גן-השרון להתיישבות עצמית. הוא אף אמר שידאג להלוואות נוחות עבורם כדי שיצליחו לבסס את משקיהם.⁷⁴ אבל בשנת 1932 בעקבות מחסור בידיים עובדות (פועלים אחדים עזבו את גן-השרון ועברו לעבוד בכניין בעיר), שכר אידלמן פועלים ערבים. הסתדרות העובדים בכפר-סבא בשיתוף פעולה עם המפלגה הרביזיוניסטית שלחה מפגינים לעמוד בשער החווה ולמנוע כניסת פועלים לעבודה סדירה במטעים. המאבק והמשפטים בעקבותיו התארכו, והמשקיעים בקנדה הגיבו

71. *Israelite Press*, 20 January 1928; ע' דנין, ציוני על כל תנאי, כרך א, ירושלים 1987, עמ' 38.

72. עמית, הפעילות ההתיישבותית, עמ' 244.

73. ראו בעיתון העולם, 28.9.1928.

74. ראו: ראיון עם אשת אחד הפועלים, מינה לוינסון, בכפר-סבא, 4.3.1992.

קשה, וטענו נגד אידלמן שאיננו יודע לנהל כראוי את השקעתם.⁷⁵ אידלמן כעס, החזיר את הפועלים היהודים לפרדס והמשיך לנהל את החווה. בשנת 1934 החל הפרדס מניב, וכדי לשווק את הפרי בצורה היעילה והחסכונית ביותר, ייסד אידלמן חברה לאריזה ולשיווק פרי הדר 'אגודה קואופרטיבית אדיר', בה היו שותפים כל בעלי הנחלות של גן-השרון. באפריל 1936 היו המטעים מוכנים לחלוקה, כפי שנכתב בהסכם. השטח חולק, אידלמן קיבל 100 דונם, האחרים קיבלו 90 דונם כל אחד ובשטח הנותר תכננו להקים את הבתים. למעשה, המשפחה היחידה שהקימה את ביתה בגן-השרון היתה משפחת Lyons, והאחרים הסתפקו בעיבוד המטעים ואת בתיהם בנו בתל-אביב ובכפר-סבא. היישוב הקטן החזיק מעמד עד פרוץ מלחמת העולם השנייה. במהלך המלחמה לא היה למי למכור את יכול הפרדסים והוא הושמד, ולאחריה שוב לא התאושש. הקרקעות נמכרו בחלקן למתיישבי צופית וכפר-סבא, על חלקתו של אידלמן קמה שכונת אליעזר, ובנוף נותרו רק חורבותיו של הבית של משפחת ליינס, מחסן אריזה, סככה לכלים, באר מים, שרידיו של בית פועלים ושער מפואר.

אשר פירס – המשקיע, בעל ההון הגדול

אחת הדמויות שגם אם לא נכתב אודותיה רבות, תמונתה מופיעה כמעט בכל ספר שמתאר את תולדות יהדות קנדה – הוא אשר פירס.⁷⁶ פירס (1867-1936) נולד בעיר קובנו שבמחוז לטביה. אביו ששירת בצבא הרוסי זכה לנהל משק חקלאי, עובדה שהייתה לה השפעה רבה על חייו מאוחר יותר. בשנת 1880 והוא בן 13 בלבד היגר לקנדה, התקבל לעבודה בחברת רהיטים במונטריול, אבל כעבור זמן קצר עזב והצטרף לחברת הרכבת הקנדית הפסיפית (C.P.R.) כשהוא נוסע מתחנה לתחנה ומוכר את מרכולתו, בהתאם לצורכי הפועלים המניחים את המסילה ועובדים לאורכה. גם שם לא האריך לשהות, 'מכיוון שהציעו לי שכר גבוה יותר ואפשרויות התעסוקה מצפון למונטריול היו מגוונות, עזבתי את חברת הרכבות והצטרפתי לחוותו של הסקוטי וויליאם רודג'רס', כתב בזכרונותיו בשנת 1934.⁷⁷ השפעתו של החוואי הסקוטי על התפתחות השקפתו

75. ראו: עיתון הארץ, 18.12.1932; עיתון דבר, 11.12.1932; M.D.Lyons, My Promised Land, New-York 1953; *Israelit press*, 8 July 1932.

76. I. Abella, *A Coat of Many Colours – Two Centuries of Jewish Life in Canada*, Toronto 1990, p. 88, (להלן: אבלה כתונת פסים); טולצ'ינסקי, השתרשות, עמ' 118-124; גוטקיין, מסע, עמ' 59.

77. NAC Mg30, A80, file 2.

הכלכלית הייתה רבה. במשך חייו הרבה להזכיר את היעילות, החסכנות, ההתמחות ואת החוש לרכוש ולמכור בזמן הנכון, שהיו נר לרגלי אותו חוואי. 'האזור כולו מכוסה היה באדמת טרשים, רק מי שהכיר את נופי סקוטלנד יכול היה להבין את אהבתה של משפחת רודג'רס לאדמה הענייה של לחות (Lachute)⁷⁸ (עייירה צפונית-מזרחית למונטריאול, כיום שייכת לתחום המוניציפלי של מונטריאול. באזור זה רכש פירס ב 1922 קרקעות, ולימים הן שימשו עתודה להתפתחות מונטריאול). בשנת 1884 הצטרפו אל פירס הוריו, אחיו ואחיותיו והמשפחה כולה עברה למערב כדי להקים שם חווה חקלאית. לאחר שורה של טלטלות התיישבה לבסוף בסמוך לאוקסבאו (Oxbow) שבחבל מניטובה, והצטרפו אליה עוד 47 משפחות. בספרים ובתעודות המתעדים את חבלי ההתיישבות היהודית ב'טריטוריות המערביות' חוזר ועולה סיפור ההתיישבות באוקסבאו ומעורבותו של אשר פירס בבחירת אתר ההתיישבות. האירוע לא רק מתועד אלא מתלווים אליו משפטים המדגישים את 'בהירות המבט', ו'החשיבה הכלכלית של בחור צעיר כל כך'.⁷⁹

חברת יק"א (J.C.A Jewish Colonization Association) שתמכה בהתיישבות היהודית באזור זה⁸⁰ קיבלה בתחילה את הצעתה של הממשלה הקנדית לרכוש קרקע להקמת מושבותיה עבור מהגרים יהודים ממזרח-אירופה במקום שהיה מרוחק ממרכז מיושב כלשהו, לא כל שכן ממרכז יהודי. אשר פירס טען שהתיישבות יהודית מרוחקת ממרכז שירותים יהודי לא תצליח להתפתח. כמו כן היא תמנע ממתיישבים אנגלים וסקוטים להתיישב באזור, והבדידות והיישוב היהודי הדליל ימנעו מההתיישבות היהודית להאריך ימים. משום כך הציע את אוקסבאו, שהייתה קרובה לעיר מניטובה ובאזור מתפתח. ב 2.5.1892 התקבלה הצעתו וחברת יק"א ייסדה בסמוך לאוקסבאו את המושבה הירש.

בעוד אחדים מבני משפחת פירס מפתחים את החווה פנה אשר פירס הבן למסחר, ובעיקר – למסחר בפרוות. העניין שגילה בענף, ההתלהבות, הרגישות לצבע ולאיכות, ההתמחות והחוש המסחרי, שמדובר ב'בום' כלכלי הפכו את 'החברה למסחר בפרוות' (A for (A&E Pierce Fur Business Company Ltd. Asher and E for Ella his wife) לאחת החברות המובילות בעולם בתחום זה; חברה שיש לה סניפים בכל רחבי העולם: בסין, בחריבין, במנצ'וריה, בארצות-הברית ובאירופה. בשנת 1922 מכר את החברה הפרטית המצליחה לחברה

78. שם, עמ' 3.

79. ראו: גוטקין, מסע, עמ' 55-67; אבלה, כתונת פסים, עמ' 75-89; בלקין, מבעד לשערים, עמ' 58; טולצ'ינסקי, השתרשות, עמ' 121.

80. ראו: ח' אבני, 'קנדה, ארגנטינה והיהודים עד מלחמת העולם השנייה – השפעת מדיניות ההגירה והתיעוש ביצירת שתי גלויות', ניר עמדה (מרכז הלבנט ללימודים קנדיים), מס' 18, ירושלים תשמ"ד; כץ ולהר, התיישבות יהודית ומורמונית; גוטקין, מסע.

אחרת גדולה ממנה, שהוא עצמו התמנה לעמוד בראשה: 'המרכז למכירות פומביות של פרוות בקנדה'. חברה זו הייתה למקור העיקרי לפרוות ששווקו לצפון-אמריקה, לארצות אירופה ולמזרח הרחוק בשנות העשרים ובמחצית הראשונה של שנות השלושים (Canadian Fur Auction Sales Center). בנו סידני פירס כתב עליו בשנת 1980, שמתחריו הסבירו את הצלחותיו בכך שהוא טיפוס של מהמר, המוכן לסכן את רכושו, ולמזלו ניחש נכון. פירס שלל זאת והשיב שההצלחה שלו היא תודות למחקר שווקים מקיף, חשיפת מגמות אופנתיות, חוש עסקים מפותח, שהוא תוצאה של התנסות ובחינה מדקדקת, נכונות להיכשל אבל לא להתפשר ולוותר על איכות, יעילות והתמחות גבוהה.⁸¹ למרות שהיה חסר השכלה פורמלית והכתיבה הייתה קשה עליו, לא היסס להביע את עמדותיו הכלכליות בכל הזדמנות שנתנה לו. כך גם עשה בנובמבר 1923, לאחר ביקורו בארץ-ישראל בשנת 1922, כששלח לד"ר חיים וייצמן, נשיא ההסתדרות הציונית, את רשמי מסעו.

הכותרת שהתנוססה על החוברת הייתה 'מנקודת מבטו של קנדי' (Through the Eyes of a Canadian), ובמבוא כתב:

For nearly two thousand years Jews have prayed to be restored to their ancient Home Land, Palestine. To the individual Jew, it has not been a selfish prayer. No Jew desired to be restored for his own personal glorification. To many, who have uttered that ancient prayer, the thought never came that they personally wanted to be restored to Palestine⁸²

בחוברת הציג פירס את עמדותיו וערך הפרדה בין הצורך שלו כיהודי להתיישב בארץ-ישראל לבין הצורך לחזקה ולהפוך אותה למרכז כלכלי במזרח התיכון; מרכז שיאדיר את שמה של הציונות ואת כוחה של היהדות, גם אם לא יהפך ליישות מדינית עצמאית מוכרת על ידי מדינות העולם. פירס לא היה ראשון שהציג עמדות אלה וגם לא היה בודד, אבל ייחודה של החוברת נמצא בפתרונות הכלכליים שהציג הכותב כדי לממש את חזונו. לאחר שסקר את מראות הארץ ואת מצבה הכלכלי שאל את עצמו 'האם ניתן ליישב את ארץ-ישראל ולהפוך אותה למרכז כלכלי איתן?'⁸³ לדעתו, נוצר עתה מצב חדש במזרח התיכון, שאסור להחמיצו. מצב שפותח את שערי ארץ-ישראל

81. Sydney Pierce, NAC, MG30, A80

82. ארכיון וייצמן (גנוך וייצמן במכון וייצמן) ברחובות, 78/30.

83. שם, פרק 4, עמ' 4.

להשקעות, מקבל גיבוי של השלטון בארץ והכרה של העולם כולו בחשיבותה המדינית והכלכלית של הארץ. ואכן, לצד הלל ושבח למדיניות הבריטית, מנה הכותב את האפשרויות להשקעה בה: מבחינה חקלאית, לא ניתן להקים בארץ חוות חקלאיות עתירות שטח כמו אלה שהכיר במערב-קנדה. יחידת המשק החקלאית צריכה להיות קטנה, מתמחה ומתבססת על עבודה עצמית. אולם, לא הפיתוח החקלאי הוא שיקדם את ענייניה של הארץ, כי אם הפיתוח התעשייתי. ארץ-ישראל ענייה במשאבים טבעיים, אבל כמוה עניות גם ארצות ערב השכנות. היא יכולה להיבנות על תעשיות ניטרליות – בגדים, הנעלה, טבק ועוד – על מוצרים שיש להם ביקוש באירופה. לא מדובר במפעלים קטנים, אלא במפעלים עתירי הון שיזכו לתמיכה ממשלתית או לתמיכת הארגונים היהודים העולמיים, ויצליחו להתרחב ולפתוח סניפים בארצות המזרח התיכון.⁸⁴ לטענתו צריכה ארץ-ישראל לחקות את ההצלחה האמריקנית והקנדית ולפתח יזמות כלכליות דומות, והמוח היהודי שעזר לפתח את כלכלת המדינות האלה חייב לתמוך גם בפיתוח הכלכלי של ארץ-ישראל.

If the brains that have helped to build America and Canada were enlisted, it would be a simple task to build up that little homeland in Palestine, and I for one, am sure that such Jewish brains can be enlisted, if only plain straightforward statements of fact were put before them.⁸⁵

פירס לא הסתפק בכתב היד שנשלח לווייצמן בשנת 1923, אלא הוסיף לפתח את רעיון היזמה וההשקעות בארץ-ישראל, וכפי שצויין בתחילת מאמר זה, החל משמיע את השקפתו הכלכלית בפני נציגי יהדות קנדה ביולי 1923. קריאתו של פירס עוררה בראשיתה רק הדים קלים, וגם הוא עצמו פעל בשקט ובקטנות. הוא נתן הלוואות לחברת הכשרת היישוב לרכישת קרקע במגזר העירוני בחיפה, תל-אביב וירושלים,⁸⁶ אבל לקראת סוף המחצית השנייה של שנות העשרים חל שינוי בהשקעותיו של אשר פירס בארץ, כשם שחל שינוי ביחסם לארץ של משקיעים נוספים מקנדה, ארצות-הברית, אנגליה ודרום-אפריקה. שינוי זה בא לאחר תקופה של שפל כלכלי בארץ והוא נמשך גם לתוך שנות השלושים, בתקופה בה אירעו משברים נוספים: המשבר הכלכלי העולמי בשנת 1929, ומשברים מקומיים – מאורעות 1929 ואחריהן המרד הערבי (1936-1939).

84. שם, עמ' 5.

85. שם, שם.

86. פירס לקולונל קיש, 22.12.1926, אצ"מ, S25/687; פירס לארתור רופין, 10.12.1926, אצ"מ, L18/1168.

הוא פסק כשפרצה מלחמת העולם השנייה והשלטונות הבריטיים קבעו תקנות חדשות שהגבילו רכישת קרקע והקמת מפעלי התיישבות יהודיים, ובארץ הצטמצמה פעילות היזמה הפרטית. אבל עד אז הם התעלמו מהמצב הקיים. בזכות קשריהם עם שלטונות המנדט מצד אחד וראשי ההסתדרות הציונית ובראשם חיים וייצמן מצד שני, ובזכות החוש העסקי שפיתחו להצלחה כלכלית במהלך השנים, הם השקיעו את כספם ומאמציהם החל משנת 1928 בעיקר במטעי ההדרים במישור החוף המרכזי והדרומי. הם לא הסתפקו בכך וקיוו להרחיב את עסקיהם ב'רצועת ההדרים כולה מהכרמל ועד הירקון, וכאשר יזכו לרווחים ירחיבו מדרום ליפו, היכן שהאדמה טובה להתפתחות עסק זה.⁸⁷ את רצונו החזק להשקיע בפרדסים הסביר פירס לד"ר וייצמן בשנת 1928: 'מצאתי את המפעל שמתאים לארץ ישראל ומתאים גם לי. וזו ההזדמנות המתאימה ביותר להקמת מפעל כלכלי איתן, כמו זה, על בסיס של השקעות פרטיות גדולות בארץ ישראל'.⁸⁸

התבטאותו זו באה לאחר שורה של מפגשים עם וייצמן, בהם ניסה וייצמן לגייסו, ולגייס אחרים כמותו, לפעילות כלכלית ענפה בארץ; מפגשים אלה קשורים בהתפתחות חברתית מדינית ביישוב היהודי; בנסיונות למשוך משקיעים יהודים לא-ציונים להשתלב במסגרת מדינית מתווכת בין היישוב היהודי לממשל הבריטי, שהביאו בסופו של דבר להקמתה של הסוכנות היהודית המורחבת בשנת 1929.⁸⁹ פירס, למעשה, נענה לפנייתו של וייצמן כבר בנובמבר 1926. בביקורו בארץ באותה שנה הבחין בפוטנציאל הגדול של נטיעת הדריים בשפלת החוף ופנה ליהושע חנקין, שהיה באותה תקופה אחד ממנהלי חברת הכשרת היישוב ובקי בדרישות היזמה הפרטית, לחפש עבורו קרקע מתאימה להקמת מפעלו. חנקין שבאותה עת פיתח רעיונות משל עצמו למשיכת היזמה הפרטית לפעילות רחבה בארץ-ישראל, וגם פירסם אותם,⁹⁰ חיפש עבור היזם הקנדי קרקע מתאימה, והציג בפניו גוש קרקעות מצפון לכפר-סבא, סמוכות לגן-השרון ולמשקו המתפתח של נורמן שיפר מצפון לירקון. פירס שמח על ההצעה וגם החליט להרחיב את אחיזתו באזור זה של השרון ולרכוש קרקעות מתאימות לנטיעת הדריים: 'אני מתכוון לרכוש אדמות, רבות ככל האפשר, ברצועת ההדרים של מישור החוף, להקים חברת מטעים שתנהל את הכשרת הקרקע, הנטיעה והטיפול, ולאחר שהמטעים יתנו פרי, תדאג לחלק את הקרקע

87. פירס לארתור רופין, 31.9.1928, אצ"מ, L18/1169.

88. פירס לוייצמן, 12.4.1928, NAC, MG30, A80, 2.

89. 'י' עילם, הסוכנות היהודית שנים ראשונות, ירושלים 1990.

90. עמית, מקומו של ההון.

למשקיעים, וכל משקיע יעבד בכוחות עצמו את חלקתו.⁹¹ כפי שהציג זאת לוייצמן בכתב היד ששלח אליו בשנת 1923, הקפיד גם עתה לציין, שהחלוקה לחלקות קטנות, לאחר שהפרדס יניב פרי, תורו עצמאות כלכלית של המתיישב ותמנע תלות בכספי תמיכה של ההסתדרות הציונית. הוא חזר והדגיש: 'אסור לאף אחד להתיישב בארץ-ישראל מתוך תקווה שיזכה לתמיכה. אם הוא חסר משאבים עליו להשיג הלוואה או למשכן את הקרקע שבבעלותו. ועוד כתב:

תפקיד ההסתדרות הציונית לעודד בעלי הון להקים מפעלים כלכליים בארץ-ישראל, לייבא רעיונות מערביים, לתמוך בהם על בסיס פיננסי רווחי. פעילות שכזו תתמוך ב"יהודי הנודד" מאמריקה ומקנדה למצוא גאולה לעצמו וליצור בארץ-ישראל מרכז כלכלי איתן.⁹²

במרס 1927 נרכשו 600 דונם בקרקעות טירה ומיסקה בשביל חברת המטעים של פירס. בשטח המטעים הוקצבה חלקה להקמת יישוב, תחילה עבור הפועלים ואחר-כך עבור בעלי החלקות שיתיישבו בעתיד, והמקום נקרא תל-אשר, על שמו של המייסד. הקהילה היהודית בקנדה הרבתה לעסוק במפעל המטעים של פירס, ובמפגשי המנהיגים הציוניים חזרו והזכירו את העסקה המוצלחת,⁹³ שילבו אותה בעיסקה הגדולה של רכישת קרקעות עמק-חפר, וסיכמו את שנת 1927 כ"שנה שלא תישכח בהיסטוריה של הקהילה היהודית הקנדית".⁹⁴ בסוף חודש מרס 1927 הופיע בארץ-ישראל משקיע נוסף, מקס שולמן (1877-1950) – יהודי שהיגר בילדותו לארצות-הברית, התגורר בבוסטון, פיתח עסקי בניין וספנות נודע בעושרו. כמו קודמו הוזמן גם הוא על ידי ד"ר חיים וייצמן לברוק את תנאיה של ארץ-ישראל ולהשקיע בה. שולמן התכוון להקים חברת מטעים משל עצמו, אבל כשראה את מפעלו של פירס ולמד על תכניותיו, החליט להצטרף אליו. באפריל 1927 ייסדו השניים חברה משותפת וקראו לה 'החברה לגידול מטעים בארץ-ישראל'. החברה התרחבה ושנתה את שמה ל'חברת המטעים גן חיים', לכבודו של חיים וייצמן, שהיה שותף פעיל בתוכה, רכש מניות ותרם להרחבתה. בסוף אותה שנה הצטרף לשניים משקיע נוסף, אלפרד מונד (1868-1930), אנגלי, תעשיין מוכר לכל, פעיל בפרלמנט הבריטי, מקורב לוייצמן ותורם רבות להתפתחותה הכלכלית של ארץ-ישראל.

91. ראו: פירס לחנקין, 7.1.1927, אצ"מ, L18/1170. וראו בעניין זה גם מכתבו של פירס לרופין, 31.8.1928, אצ"מ, L18/1169.

92. ראו: פירס לרופין, 31.8.1928, אצ"מ, 18/1169; ארכיון וייצמן, 781/30; 35.

93. פרוטוקול הקונגרס הציוני הקנדי, כרך 3, 2.4.1928, 11.3.1928, NAC MG28V81.
94. שם, 28.3.1928.

בסוף אוגוסט 1927, על פי הזמנתו של ד"ר חיים וייצמן, הגיע מונד לארץ כדי לערוך בה סקר ולבדוק את הפוטנציאל הכלכלי שלה, והוא התרשם בעיקר מאפשרויות הפיתוח של ענף ההדרים. במהלך בדיקתו נפגש עם פירס ושולמן, התלהב ממפעלם והחליט להשקיע בחברת 'גן חיים'. זו לא הייתה הפגישה הראשונה בין השלושה. כבר בשנת 1926, לבקשתו של וייצמן נפגש מונד עם השניים, אלא שאז הסתיימה הפגישה בקריאה: 'על שלושתינו לאחד את הכוחות כדי להציע וגם לפתח בארץ-ישראל מפעלי תעשייה מתאימים'.⁹⁵ עתה קיבל הרעיון דחיפה, וכשעזב מונד את הארץ הודיע לוייצמן, שקיימות מספר אפשרויות להשקיע בארץ, 'אך אף אחת לא תשווה להשקעה בתעשיית ההדרים'.⁹⁶

התפעלותו מהאפשרויות הכלכליות של ארץ-ישראל, ובעיקר מהשקעה בפרדסים, גרמה למונד לצאת לסיור בקנדה ובארצות-הברית, לנאום בפני יזמים וכלכלנים, יהודים ולא-יהודים, ולהפיץ את משנתו בדבר הדרכים להפיכתה של ארץ-ישראל למרכז כלכלי למזרח התיכון: 'לתאר את ארץ-ישראל ניתן בדרכים רבות, אבל אני בחרתי לתאר רק את צדה הכלכלי. כדבר איש עסקים לאנשי עסקים, הנושא המעניין והבוער ביותר הוא מעמדה הכלכלי של הארץ. כולנו יודעים שאם ברצוננו להקים בניין, קודם כל עלינו למצוא את ההון לשם כך, והשקעת הון בארץ-ישראל היא שתיצור את הבית הלאומי לעם היהודי והיא שתהפוך את הבית למרכז כלכלי איתן'.⁹⁷ מונד לא רק נשא נאומים אלא הצטרף לפירס ולשולמן, והשלושה הרחיבו את עסקיהם, הקימו חברת מטעים נוספת 'חברת מטעי ארץ ישראל' (ששינתה את שמה כעבור שנה ל'חברת מטעי ארץ ישראל – תל מונד'). להשקעות השלושה היה הרחב בקרב הקהילות היהודיות בארצות-הברית, בקנדה ובמערב-אירופה, והן היו דוגמה לפעילות כלכלית אפשרית של בעלי הון בינוני וגדול המחפשים דרכים להשקיע בארץ, לפתחה ולהפכה למרכז כלכלי למזרח התיכון, בלי להתחייב להתיישב בה.⁹⁸ בקנדה, יותר משבארצות אחרות לוו הידיעות בקריאה לקום ולחקות את הפעילות הכלכלית של השלושה. אם בתחילה היה זה שמו של פירס שחזר והוזכר בדיונים שונים שהתנהלו במהלך שנת 1927 בקונגרס הציוני שהתכנס במונטריול, החל משנת 1928, הוא הוזכר בנשימה אחת עם שמו של אלפרד

95. ראו: מונד לוייצמן, 10.11.1926, אצ"מ, L18/1170.

96. שם, שם.

97. ראו: NAC, MG28V81 1.10.1928.

98. I.Amit, 'Economic and Zionist Ideological Perceptions: Private Initiative in Palestine in the 1920s and 1930s', *Middle Eastern Studies*, Vol. 36, No. 2, (2000) pp. 82-102

מונד. מעמדו הפוליטי והחברתי של מונד לצד מעמדו הכלכלי נתנו דחיפה חזקה למפעל המטעים של השלושה.

במרס 1928, הוזמן משה גלבר (Moses Gelber), יושב ראש הוועד הציוני בטורונטו, לנאום בפני מנהיגי הקהילה היהודית במונטריאול. הוא סיפר על תכנית לארגן משקיעים בעלי הון שירכשו קרקע בארץ-ישראל ויפתחו בה מטעי הדורים, וכל זאת בעקבות ההצלחה של חברות המטעים של פירס, שולמן ומונד. 'לאחרונה פגשתי בקבוצה של יזמים המעוניינים בעשייה דומה, והם שוחחו בעניין זה בהתלהבות רבה עם סר אלפרד מונד בעת ביקורו האחרון בטורונטו. מונד אמר להם, שלאור ניסיונו האישי וניסיון שותפיו הרווח על ההשקעה בגידול הדורים בארץ-ישראל הוא 15%-20% לשנה מהרגע שהמטע נושא פרי'. הוא הציע להם לחקות את התכנית של חברת המטעים של פירס ושותפיו מניו-יורק, על פיה, 'מהרגע שהמטע נותן פרי מחלקים את הרכוש לחלקות בגודל של 10-15 דונם. מחזיר החלקה שעברה השבחה יכלול את ההשקעה, הריבית ורווח של 10%-15%. גודל החלקה מספיק לבניית בית, מטע ולהכנסה גבוהה, ומשפחות רבות יכולות לבנות את עצמן בארץ ישראל על פי מתכונת זו'.⁹⁹

מונד לא הסתפק בהשקעתו בפרדסי חברת 'גן חיים'. בפברואר 1928 פנה לאשר פירס והציע לו להקים חברת מטעים נוספת לצדה של חברת 'גן חיים'. מונד האמין בקשריו עם השלטונות הבריטים, פירס האמין בנסיונו הכלכלי, והם החלו לשאת ולתת בדבר רכישת 13,000 דונם מצפון לכפר-סבא, 5,000 דונם מדרום לתל-אביב (קרוב לתחנת הרכבת ברמלה) וקבלת הזכויות על אדמות ביצת נחל פולג (ביצת הפליק) (איור ג: ההשקעות המשותפות לפירס ולמונד במישור החוף המרכזי).¹⁰⁰ השניים האמינו שבכוחות משותפים יצליחו לרכוש את לבה של רצועת ההדרים במישור החוף.¹⁰¹ חשיבתם הכלכלית ורצונם לגדול ולהתרחב עולה גם מהתקנון של שתי החברות: בתקנון חברת גן-חיים, שנוסח לאחר שהצטרף אלפרד מונד לשותפות, נכתב, שלצד המטעים יקימו עם הזמן בנק קרקעי אמריקני, מפעלי תעשייה וספנות, מפעלי בנייה ומסחר במגזר העירוני.¹⁰² ובתקנון חברת מטעי ארץ-ישראל הזכירו את האפשרות לצרף להשקעותיהם, לא רק משקיעים יהודים אלא גם חברות כלכליות באנגליה ובארצות-הברית.¹⁰³

99. 28.3.1928, MG28V81, N.A.C

100. ראו: פירס לרופין, 31.7.1928, אצ"מ, L18/1169. מונד לפירס, 4.1.1929, ארכיון וייצמן.

101. ראו: פירס לרופין, 31.7.1928, אצ"מ, שם.

102. ראו: ארכיון פרטי של מקס שולמן, בוסטון, 1.2.1928.

103. ראו: 'ארץ ישראל', העולם, 6.10.1928.

למרות התכניות הגדולות, חברות המטעים בהן היה שותף אשר פירס לא הצליחו להתפתח, כפי שקיווה. הסיבות לכך היו אישיות (סוביקטיביות) והיו כלליות (אוביקטיביות). אחדים מהמשקיעים נפטרו, ומכיוון שפעילותם התאפיינה בריכוז סמכויות, לא היה מי שימשיך את מפעלם. כך למשל נפטר אלפרד מונד בדצמבר 1930, ולחזונו לרכוש את לב רצועת ההדרים במישור החוף לא היה המשך. חברת מטעי ארץ-ישראל לא הרחיבה את רכושה הקרקעי, והקרקעות שנרכשו במשותף עם אשר פירס נמכרו בחלקן לקק"ל ליצירת רצף קרקעי ליישובים של ארגוני הפועלים להתיישבות אינטנסיבית בשרון. אשר פירס נפטר בשנת 1936, מקס שולמן עזב את חברת גן חיים בשנת 1938, מאוכזב מהמשקיעים השותפים בחברה שאינם מעיזים לרכוש קרקעות נוספות בחבל, 'דונם קרקע ברצועת ההדרים עולה כיום 75 דולר ומחר יעלה מאה. לחברה יש נסיון ויש עובדים. מומחים מכל העולם מיעצים לה, ואנשי הממשל הבריטי מכירים אותה. זה הזמן לדרוש מחדש את רכישת ביצות הפליק, להבטיח את ניקוזן ולנטוע מטעים. פעילות החברה צריכה להיות יעילה וחסכונית, אבל לא דורכת במקום',¹⁰⁴ חברת פרדסי גן-חיים לא התפרקה, היא פעילה גם כיום אלא במתכונת מצומצמת ביותר.

יחד עם זאת היו לחברות המטעים גם הישגים. ההתיישבות של ההון הגדול במישור החוף ופיתוח אחוזות המטעים הגדולות שינו את יחסם של משקיעים פוטנציאליים לאפשרויות הניצול של משאביה של הארץ, ושינו גם את יחסה של ההתיישבות העובדת לענף זה, ובעקבותיו – לעיבוד האינטנסיבי המתמחה ביחידות משק מצומצמות. השינוי ביחסם של היזמים הפרטיים בא לידי ביטוי בגידול בהשקעות הפרטיות הן במטעים והן בעסקי גדל"ן, מסחר וחרושת. ההשפעה מתבררת מהתגובות בעתונות היהודית בקנדה ובארצות-הברית להשקעות של שלושת החברות.

כך למשל הגיב ה-*Canadian Jewish Chronical* [of Montreal] במונטריאול באפריל 1932 על עסקותיהם של פירס ושל שולמן בירושלים ובחיפה בהקמת מרכזי מסחר (13.2.1932). חודשיים אחר כך דיווח העיתון על השותפות ביניהם בהקמת חברת מטעים מצליחה: 'ברור לכל שהצלחתם של אנשי עסקים אלה נובעת מכשרונם לנהל עסקים ומשאיפתם לחזק את ארץ-ישראל. אבל הקרדיט המגיע להם הוא לא רק בגלל הצלחתם אלא גם משום שהשפיעו על אחרים ללכת בעקבותיהם'.¹⁰⁵ כאשר חברו מונד ופירס ודנו בהקמת חברת מטעים שתשתלט על כל רצועת החוף, סיפרה העיתונות על משקיעים נוספים

104. שולמן להנהלת גן-חיים בניו-יורק, 11.2.1938, ארכיון פרטי של משפחת שולמן: Shoolman Max Archive in Boston, Private Archive, U.S.A.

105. *Canadian Jewish Chronicle of Montreal* 20.4.1928.

שמתדפקים על דלתות החברה ומבקשים לחבור אליה: 'האדון סימונד מסידני והאדון לוי משיקגו, מבקשים להשקיע 500,000 דולר נוספים בהתפתחות החברה כדי להרחיב את היצוא מארץ-ישראל למזרח ולמערב'.¹⁰⁶ לא רק בתקופה של גאות כלכלית עודדו בעלי ההון הגדול משקיעים נוספים ללכת בעקבותיהם. ביוני 1931, לאחר ההתאוששות מהמשבר הכלכלי העולמי, התראיין פירס במונטריאול בדבר האפשרויות להשקעה בארץ-ישראל, הוא דיווח על מפעליו וגם ערך הבחנה בין כספי ההון הלאומי וכספי היזמה הפרטית וחזר ואמר: 'בכספי ההסתדרות הציונית יש להשתמש למטרות חינוך, בריאות, פתרונות תעסוקה לפועלים חסרי עבודה ולתמיכה בתנועה פוליטית שתפקידה לממש את שאיפתו של העם היהודי. אבל העבודה המעשית צריכה להיעשות על ידי אנשים פרקטיים (Let practical work be left for practical men) וזה הזמן הנכון להשקיע בארץ-ישראל ולפתח בה מפעלים רווחיים'.¹⁰⁷

סיכום ומסקנות – פרופיל של יזם קנדי בארץ-ישראל

בחינת המאפיינים של היזמים הקנדים שהקימו חברות מטעים וחוות מטעים במישור החוף בארץ מלמדת על שילוב בין תכונות של יזם, אותו כינה הנרי מינצברג המשקיע היוזם, לבין אידאולוגיה ציונית ורצון עז להפוך את הארץ למרכז כלכלי איתן במזרח התיכון.

כבר בשנת 1922 נתן אשר פירס ביטוי לשילוב זה בכתב היד ששלח לוייצמן: 'קיימת רק שאלה אחת שכל יהודי חייב לשאול את עצמו, והיא: מהי הדרך לתמוך בהקמת הבית הלאומי היהודי. לשאלה זו שלוש תשובות. האחת – היהודי יכול להתיישב בארץ-ישראל ולהביא את התרבות המערבית והצלחתה כדי לפתח את הארץ. השניה – הוא יכול להיות מנהיג ציוני ולשכנע אחרים להצטרף אליו ולפעול למען ההכרה בחשיבות המדינה היהודית לעם היהודי. והשלישית – הוא יכול לתרום להתפתחותה הכלכלית של ארץ-ישראל והתחזקות מעמדה בעקבות כך בקרב מדינות העולם, על ידי השקעה של הון גדול ובהקמת מפעלים כלכליים. מי שבחר באפשרות השלישית, אינו חייב להתיישב בארץ-ישראל, אבל הוא מעורב בחיזוקה'.¹⁰⁸ ואכן, פירס בחר בדרך השלישית, השקיע בארץ ולא התיישב בה. מקס אידלמן כתב על גב של צילום

The Jewish Gazette of Montreal 11.5.1933; *The Jewish Standard* (Montreal), 106.26.6.1931

The Jewish Standard (Montreal), 26.6.1931. 107

108. ראו: ספרו של פירס, 1923, עמ' 72, ארכיון וייצמן רחובות.

חוות המטעים ביום בו נקרא היישוב החדש 'גן השרון' 3.5.1928: 'בעשייה ובהגשמה האישית מילאתי את חובי לעמי ולעצמי'.¹⁰⁹ נורמן שיפר מכר את נכסיו בקנדה, והאמין שהאפשרויות הכלכליות של הארץ דומות לאלו של קנדה. 'בארץ ישראל ניתן כיום לרכוש אחוזות קרקע גדולות ולנטוע בהן פרדסים. טוב יעשו יהודי קנדה אם ילמדו ממני ולא יסתפקו באיסוף תרומות אלא יבואו ויגשימו את ציוניותם גם בהתיישבות עצמית וגם בהשקעה כלכלית'.¹¹⁰

המשקיעים הקנדים שתוארו במאמר זה ממלאים ברובם את התכונות שתיארו החוקרים קולינס ומור: בגיל צעיר גילו יזמה וחיפשו הזדמנויות להשקיע את מרצם, לייעל, לפתח ולהקים מפעל נוסף. הם לא למדו בצורה מסודרת תורה כלכלית וניהול עסקי, אך הם היו בעלי חוש עסקי מפותח. הם ניצלו מצבי משבר, והקדימו בכך רבים מהמשקיעים של תקופתם. הצלחתם הייתה תוצר של התנסויות לאורך השנים, ושל מוכנות לסכן את רכושם הפרטי כדי לקדם מפעלים נוספים. הם ניצלו את המשאבים שעמדו לרשותם כדי להתקדם, וכאשר חסרו את הידע המתאים, שאבו אותו ממקורות אחרים, תוך ניצול ההמצאות והפיתוח הטכנולוגי שבתקופתם. הם חקרו וחיפשו את המומחים הטובים ביותר, כל אחד בתחומו, כדי לפתח את מפעליהם. עירנותם לפיתוח הטכנולוגי ולהמצאות של תקופתם אפשרו להם להרחיב את מפעליהם. הם העבירו ביניהם את המידע הנחוץ, ובכך הקלו על פיתוח חוותיהם וחברות המטעים שבבעלותם. הביוגרפיה של המשקיעים הקנדים מלמדת גם היא על תכונות היזם שתיארו החוקרים לעיל: בגיל צעיר נאלצו לעזוב את ביתם, עברו משבר של יתמות (שיפר) והגירה (פירס, אידלמן, שיפר) אולם, המשבר לא מנע את התפתחותם העסקית. להפך, הוא עודד אותם לגלות עצמאות, ובעזרת התכונות של הישגיות גבוהה וכושר הישרדות הקימו את מפעליהם.

אל מפעליהם במגזר החקלאי בארץ התייחסו כפי שהתייחסו למפעלים דומים בערבות קנדה. הם לא הבחינו בשוני הקיים בין מרחבי קנדה וממדיה המצומצמים של ארץ-ישראל, אבל למדו מהר מאוד על טיבה של הארץ והפוטנציאל הקיים בה לגידול הדורים. בשעה שפירס תכנן להקים עם אלפרד מונד חברת מטעים חדשה, אמר לו: 'באפשרותנו להגדיל בזמן הקרוב את הרכוש הקרקעי של חברת המטעים "גן חיים" ל 25,000 דונם. כאשר החברה תתחזק והכנסותיה יגדלו נוכל להתרחב על פני כל רצועת ההדרים במישור החוף בין הכרמל והירקון ורכושנו יגדל ל 70,000 דונם'.¹¹¹ כך גם אידלמן

109. תמונה וראיון עם הבת סגולה יעקובי, 26.2.1992, נתניה.

110. שיפר לאהרונוביץ, 22.5.1928, אצ"מ, A238/17.

111. פירס למונד, 30.5.1928, אצ"מ, L18/1169.

ושיפר – השניים היו בטוחים שעם הזמן יוכלו להרחיב את משקיהם ולהקים בשרון חוות מטעים גדולות מאוד.

לצד ההקבלה בין הפרופיל ששרטטו החוקרים לבין המאפיינים של קבוצת היזמים בולט יחסם המיוחד לארץ-ישראל. מצד אחד הם רצו להפוך אותה למרכז כלכלי איתן עבור העם היהודי, מצד שני הם הקפידו על פיתוח מפעל כלכלי שהכנסתו בטוחה. כשנשאל אשר פירס בשנת 1927 על תכניותיו ועל השקעותיו בארץ, אמר: 'אנחנו ציונים, אנשי ביזנס ולשם עבודה על יסודות של ביזנס באנו לכאן'.¹¹² שילוב מיוחד זה הוא שמקנה את הייחוד לפעילותם והוא שלא מאפשר לנו להעדיף את ציוניותם על פני חשיבתם הכלכלית, או להפך – להעדיף את גישתם הכלכלית על פני האידאולוגיה הציונית.

112. 'משלחת מלאכים טובים', הדואר (ניו-יורק), 6.5.1927.